

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOLOĢIJAS UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
IZGLĪTĪBAS ZINĀTŅU NODAĻA

**MĀJDZĪVNIEKA LOMA BĒRNA SOCIĀLO PRASMJU
ATTĪSTĪBAS VEICINĀŠANĀ**

MAĢISTRA DARBS

Autors: **Krista Mašinska**
Stud. apl. kr07008
Darba vadītāja: Dr. sc. admin. Ineta Daiktere

RĪGA 2013

Anotācija

Maģistra darba tēma ir „Mājdzīvnieka loma bērna sociālo prasmju attīstības veicināšanā”. Cilvēka un dzīvnieka attiecības un to nozīme ir daudznozīmīgs jautājums, kura izpētē nonākt pie strikti un drošticamiem rezultātiem ir ļoti grūti. Tomēr, tas ir arī būtisks jautājums, kura sīkāka izpēte varētu uzlabot cilvēka dzīves kvalitāti. Darbā tiek izvirzīts apgalvojums, ka mājdzīvnieka esamība ģimenē ir saistīta ar bērna socializācijas prasmēm un pašnovērtējumu. Darba pirmajā nodaļā tiek aplūkotas socializācijas procesa teorētiskās nostādnes, kas iekļauj arī sociālo statusu un lomu aplūkošanu, kā arī jautājumu par cilvēka identitāti un empātijas spēju. Otrajā nodaļā uzmanība tiek vērsta uz dzīvnieka lomu cilvēka dzīvē un mājdzīvnieka nozīmi bērna attīstībā. Trešo daļu veido empīriskā pētījuma izklāsts, kur uzsvars tiek likts uz korelācijām, ar kuru palīdzību iespējams pierādīt saistību starp mainīgajiem. Diskusijas daļā autore sniedz pārskatu par radniecīgiem pētījumiem un norāda uz līdzīgiem pētījumu rezultātiem.

Atslēgas vārdi: Socializācija, socializācijas process, lomas un statusi, empātija, mājdzīvnieka nozīme, korelācija.

Annotation

The theme of master's paper is “The role of a pet in the social skill development of a child”. Relationship between a human and a pet and its importance is a significant question, after investigation of which is difficult to come to strict and reliable conclusion. However, it is an essential question which closest investigation can improve quality of human life. The master's paper puts forward the statement that owning a pet is connected with kids' social skills and self-esteem. The first chapter deals with theory of socialization, which also includes social status and observation of roles, as well as questions of humans' identification and skills of empathy. The second chapter pays attention to the role of a pet in humans' life and significance of a pet in development of a child. The third part is experiential observation, where the stress is put to correlation with the help of which it is possible to prove the connection between variables. The author has studied similar researches and points out similar observation results.

Key words: Socialization, roles and statuses, empathy, role of a pet, correlation.

SATURS

Ievads.....	4
1. SOCIALIZĀCIJA.....	7
1.1. Socializācijas process	7
1.2. Sociālā identitāte kā piederība, savādība, citādība	10
1.3. Lomas un statusi.....	15
1.4. Sociālās prasmes un saskarsme	20
1.5. Empātijas spēja.....	23
2. DZĪVNIEKA LOMA CILVĒKA DZĪVĒ.....	28
2.1. Antropomorfizācija.....	28
2.2. Dzīvnieks – mašīna koncepcija	30
2.3. Dzīvnieks kā racionāla būtne	32
2.4. Mājdzīvnieka loma bērna attīstībā	34
3. EMPĪRISKĀ PĒTĪJUMA DAĻA.....	38
3.1. Pētījuma metodoloģija	38
3.2. Mājdzīvnieka esamība ģimenē	39
3.3. Mājdzīvnieka suga.....	41
3.4. Mājdzīvnieka īpašnieks.....	43
3.5. Simpātijas pret mājdzīvnieku	45
3.6. Ārpusskolas aktivitāšu (pulciņu) apmeklējums.....	46
3.7. Citas korelācijas.....	48
Diskusija.....	52
Secinājumi	56
Izmantotā literatūra un avoti.....	57
Pielikumi	60
1. pielikums Aptaujas anketa	60

Ievads

Laikmets, kurā dzīvojam, ir ļoti straujš. Ne velti šo dēvē par informācijas un tehnoloģiju laikmetu. Robežas ir nojauktas ne tikai starp valstīm, bet arī informācijas ieguves jomā. Tas nozīmē, ka ikvienam ir iespēja iegūt jaunāko informāciju jebkurā jomā

Līdz ar to arvien lielāka loma tiek piešķirta cilvēkam kā individualitātei, cilvēka personībai un intelektuālajām spējām. Tomēr mēs visi dzīvojam sabiedrībā un bez tās nav iespējams novērtēt cilvēku kā unikālu. To, cik labi cilvēks spēs integrēties sabiedrībā, nosaka viņa personības īpašību kopums. Katram cilvēkam piemītošās īpašības iedzimst, tomēr arī skolai un ģimenei ir ļoti liela nozīme, jo šīs īpašības ir iespējams attīstīt.

Socializācija ir nozīmīga ikvienam indivīdam. Tas ir nepārtraukts process, kas norisinās visa mūža garumā, taču aktīvākā socializēšanās notiek bērnībā un jaunībā. Šajos dzīves posmos cilvēks visaktīvāk apgūst saskarsmes prasmes, kuras pēc tam izmanto tālākajā dzīves gājumā. Šis ir nozīmīgs process ne tikai tāpēc, ka veicina indivīda iekļaušanos sabiedrībā, bet arī nodrošina tradīciju un kultūras nepārtrauktību.

Skola ir tā vieta, kur bērns gūst pirmo komunikācijas pieredzi kolektīvā. Šī pieredze ir svarīga, jo tas, kā skolēns iekļaujas kolektīvā pirmajos skolas gados, nereti nosaka cik veiksmīgs vai neveiksmīgs būs viņa tālākais socializācijas process. Nozīmīga ir skolēna spēja iekļauties jaunā kolektīvā kā individualitātei un socializācijas procesā nezaudēt savas personības būtiskās iezīmes.

Sākumskolā norisinās personības identitātes veidošana. Bērns skolā sāk nākt kā vēl nenobriedusi personība ar visai nelielu socializācijas pieredzi, tāpēc ir svarīgi, lai mācību saturs skolās būtu virzīts uz katra skolēna individuālo spēju attīstību un prasmi iekļauties sabiedrības procesos un attīstībā. Viens no nozīmīgākajiem aspektiem, lai tas izdotos, ir spēja mācīties, kas šajos laikos ir aktuālāka kā jebkad straujo tehnoloģisko procesu attīstības dēļ. Vienmēr soli priekšā pārējiem būs tie, kas pratīs ātri apgūt jauninājumus un izmantot tos. Tāpēc skolai īpaša vērība jāvelta tām iemaņām, kas nepieciešams patstāvīgam darbam – prasmei konspektēt, rīkoties ar grāmatu, domāt patstāvīgi un radoši u.t.t. Skolas darba pamatā jābūt uzdevumam – iemācīt mācīties.

Kā jau minēts iepriekš, mūsdienu cilvēka ikdiena ir ļoti strauja. Tas ietekmē arī pašus jaunākos sabiedrības locekļus. Tāpēc ir vērtīgi, ja bērnam ir kāds, pie kā vērsties nedrošuma brīdī. Tie var būt vecāki, ģimenes locekļi, bet šāds atbalsts var būt arī mājdzīvnieks.

Pirmā saskarsme ar dzīvniekiem bērniem bieži vien notiek jau agrā bērnībā, kad mammas lasītajās pasakās parādās zaķi, kaķi, lāči un citi dzīvnieki. Kad bērns sāk rotaļāties, bieži vien šajās rotaļās tiek atdarināts kāds dzīvnieks. Gan dzīvnieka balss atveidošana, gan kustību imitēšana bērnos parasti rada prieku. Tas liecina, ka cilvēkam jau no bērnības ir saskarsme ar dzīvnieku pasauli, un šī saskarsme ir pozitīva.

Bērniem (bieži vien arī pieaugušajiem) raksturīgi mājdzīvnieku uzskatīt pat ģimenes locekli. Bērns ar mājdzīvnieku ne tikai rotaļājas, bet arī sarunājas, uztic tam savas reizes un rūpes. Sevišķi svarīgi tas ir sociāli mazaktīviem bērniem, kuriem nav draugu vai arī ir ļoti aizņemti vecāki, kuri reti ir mājās. Ja tētis vai mamma bērnam reizēm atsaka uzspēlēt kādu spēli, tad mājdzīvnieks nekad neatteiksies no pastaigas vai kādas rotaļas.

Saskarsme ar dzīvniekiem var palīdzēt bērnam iekļauties sabiedrībā un uzticēties cilvēkiem. Mājdzīvnieki palīdz bērnos ieadzināt patstāvību, punktualitāti, rūpes, atbildības sajūtu un ticību savām spējām. Tāpat dzīvnieks var uzlabot bērna imunitāti. Nereti bērni, kuriem mājās ir mājdzīvnieki, ir mazāk alerģiski, jo viņu imunitāte ir spēcīgāka. Savukārt pilsētās dzīvojošiem bērniem pastaiga ar suni var būt labs iemesls izkustēties un pabūt svaigā gaisā. Par dzīvnieku saistību ar cilvēka (arī bērnu) spējām ir interesējušies vairāki autori (T. V. Roberts, J. Arčers u.c.), kuru pētījumi tiks aplūkoti šī darba diskusijas daļā.

Nav šaubu – socializācijas process ir ļoti nozīmīgs un attīstīt sociālās prasmes ir gan paša bērna, gan viņa vecāku interesēs. Tāpat reti kurš apšaubīs, ka mājdzīvnieks ir ne tikai labs brīvā laika pavadīšanas kompanjons, bet arī lielisks palīgs bērna apmācībā. Rodas jautājums – vai starp šiem mainīgajiem varētu būt kāda saistība?

Tāds arī ir šī **maģistra darba mērķis** – noskaidrot, vai pastāv saistība starp bērna socializācijas spējām un mājdzīvnieka esamību ģimenē.

Teorētiskajā pētījumā darba autore meklē atbildes uz sekojošiem jautājumiem:

- Kas ir socializācijas process, kas šo procesu ietekmē un ko šis process ietekmē?
- Kāda ir dzīvnieka loma cilvēka dzīvē?
- Kāda ir mājdzīvnieka nozīme bērna attīstībā?

Praktiskajā pētījumā tika iegūti analizējami dati, ar kuru palīdzību iespējams atbildēt uz pētniecisko apakšjautājumu:

- Vai pastāv saistība starp mājdzīvnieka esamību ģimenē un bērna socializācijas prasmēm un pašpārliecinātību?

Maģistra darba mērķa sasniegšanai tika izvirzīti sekojoši **uzdevumi**:

- Izzināt literatūru par socializācijas procesu un ar to saistītiem jautājumiem;
- Izzināt literatūru par dzīvnieka lomu cilvēka dzīvē un nozīmi bērna attīstībā;
- Izstrādāt aptaujas anketas 3. – 6. klases skolēniem;
- Apkopot un analizēt iegūtos datus;
- No iegūtajiem aptauju datiem sniegt secinājumus.

Pētījuma metodes: lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tika izmantota teorētiskā pētījuma metode, ko veidoja literatūras analīze, kā arī empīriskā metode – aptauja un datu analīze.

Pētījuma bāze: Tukuma vispārizglītojošā pamatskola. Aptaujā piedalījās skolēni no 3. – 6. klasei. Kopumā aptauja piedalījās 100 skolēni, kuru izlases veidošanā tika izmantots nejaušības princips.

Darba struktūra: maģistra darba struktūru veido anotācija latviešu un angļu valodā, ievads, divas teorētiskās un viena praktiskā daļa, diskusijas daļa, secinājumi, izmantotās literatūras un avotu saraksts, kā arī pielikums.

1. SOCIALIZĀCIJA

Socializācija kā jauns jēdziens pirmoreiz tika lietots 1907. gadā, lai raksturotu cilvēka sabiedriskās norises, parādītu sabiedrības ietekmi un lomu cilvēka personības veidošanā (2, 4. lpp.). Pedagoģijas terminu vārdnīcā socializācija skaidrota kā process, “[..]kurā persona apgūst sabiedrības kultūru, sociālās normas, sociālo pieredzi un zināšanas, tradīcijas, vērtības un izturēšanās prasmes, lai vieglāk iekļautos, atrastu savu vietu un spētu pilnvērtīgi dzīvot noteiktā sabiedriskā vidē, vienlaikus attīstīt savas individuālās dotības, garīgo būtību”(17, 161. lpp.). Socializācijas process notiek jebkurā vietā, kur cilvēks ir saskarsmē ar citiem cilvēkiem – ģimenē, skolā, sabiedriskajā transportā. Šis process visaktīvāk norisinās bērnībā un jaunības gados, taču turpinās visu cilvēka mūžu.

Socializācija ir svarīgs aspekts bērna attīstībā. Ja zīdaiņa vecumā bērnam socializēšanās notiek ar ļoti nelielu cilvēku skaitu un pietiek ar ļoti elementārām sociālajām prasmēm, tad augot lielākam, arī apkārtējo cilvēku skaits palielinās un socializācijas process kļūst arvien sarežģītāks. Ikvienam sabiedrības loceklim ir svarīgi prast dzīvot pastāvošajā kārtībā un socializācijas prasmju apgūšana to nodrošina. Iemācīties kā izturēties, kā emocionāli reaģēt, kā izrādīt dažādas jūtas, kā izzināt apkārtējo vidi un adaptēties tajā – to visu paredz socializācija un nevar noliegt, ka šīs prasmes ir vitāli svarīgas.

1.1. Socializācijas process

Runājot par sabiedrību un socializāciju, svarīgi ir pieminēt terminu ”personība”. To var skaidrot dažādi, arī kā visbagātāko un dziļāko sociālo kvalitāti, kas piemīt cilvēkam kā sociālam indivīdam (15, 33. lpp.). Cilvēks kā personība veidojas visa mūža garumā un ļoti lielā mērā to ietekmē apkārtējā sabiedrība. Protams, cilvēks savas personības veidošanā lielā mērā piedalās pats un reizēm sabiedrības ietekme netiek ņemta vērā, tomēr pilnībā sabiedrības ietekmi noliegt nevar.

Ikviens cilvēks ir personība un lai varētu noritētu veiksmīgi socializācijas procesi, šis uzskats ir jāpatur prātā. Sevis kā personības apzināšanās padara cilvēku cilvēcisku (2). Senie grieķi uzskatīja, ka cilvēku personības ir tik atšķirīgas dažādu ķermeņa šķidrumu dēļ I. Pavlovs savos personība pētījumos uzmanību pievērsa nervu darbībai. V. Šeldons (amerikāņu psihologs) un E. Krečmers (vācu psihologs) šī jautājumā sakarā pētīja ķermeņa konstitūcijas

(2, 14. lpp). Daudzie personības pētījumi liecina, ka jautājums ir ļoti nozīmīgs – kāpēc cilvēks ir tieši tāds, kas to ietekmē?

Laika gaitā šī jautājuma nozīme tikai palielinās. Apkārtēja vide arvien vairāk ir pakārtota cilvēka vajadzībām. Cilvēkam ir izteikta vēlme būt noteicējam pār visu un nevar noliegt, ka tehnoloģiju attīstība šo vēlmi arvien vairāk apmierina.

Personību var definēt dažādi - **personība** ir psiholoģiski veselais, kas raksturīgs noteiktam cilvēkam (R Meilijs), **personība** ir vairāk vai mazāk stabila un noturīga rakstura, temperamenta, intelekta un ķermeņa organizācija, ko nosaka tās vienīgā un individuālā adaptācija vidē. (H. Aizenks) (2, 17. lpp).

Personības pamatā ir cilvēka centieni sevi pierādīt fiziskās, intelektuālās un sociālās aktivitātēs. Tātad neiztrūkstošs personības elements ir darbība. Darbības aktivitāte un veidi ir atkarīgi gan no iedzimtiem faktoriem, gan no apkārtējās vides ietekmes.

Socializācijas procesā personība iemācās iekļauties sabiedrībā. Cilvēks bez šīs iekļaušanās var izdzīvot, taču lielākā daļa tomēr izvēlas iemācīties un pieņemt pastāvošās normas (kas ir pašu cilvēku radītas), lai varētu iekļauties.

Cilvēks vairāk vai mazāk socializācijas mākslu apgūst un pilnveido visa mūža garumā, jo savas dzīves laikā viens cilvēks var piederēt vairākām sociālajām grupām, kurām nereti ir atšķirīgi izturēšanās nosacījumi. Kad jaunieši prot prognozēt otra cilvēka rīcību, ievērojot viņa personības izpausmi ierobežojošus un stimulējošus apstākļus, viņš ir sociāli pieaudzis (2, 64. lpp).

Šāds iekļaušanās process nav iedomājams bez komunikācijas. Ne vienmēr tai ir jābūt vārdiskai, bieži vien tikai viena rokas kustība vienādā vidē dzīvojošiem cilvēkiem ļaus lieliski saprast vienu otru, neprasot nekādus mutiskus skaidrojumus. Arī komunikāciju un tās simbolus cilvēki apgūst laika gaitā. Cilvēkiem, kuriem ir kādu iemeslu dēļ ir grūtības komunicēt ar citiem, bieži vien ir ļoti viegli saprasties ar dzīvniekiem. Ar komunikāciju ar mājdzīvnieku var būt gan vārdiska, gan notikt ar mīmikas un žestu palīdzību

Mācīšanās socializēties sākas jau bērnībā. Ģimenē bērns apgūst pirmās saskarsmes formas, normas, likums. Mazais cilvēks sāk apzināties savu sociālo lomu (ka ir dēls/meita, brālis/māsa, skolēns). Ģimene ir tā, kas bērnam rada pirmo priekšstatu par to, kādām ir jābūt ģimenes locekļu savstarpējām attiecībām, kā jāizturas pret līdzcivīkiem utt. Protams, ne vienmēr bērns turpmākajā dzīvē izvēlēsies šos bērnībā apgūtos modeļus izmantot. Ja bērnība ir bijusi nelaimīga, bieži vien dzīves laikā cilvēks izvēlas sociālās lomas un uzvedības

modeļus veidot gluži pretējus ģimenē pieredzētajiem. Lai vai kā, ģimenes ietekme ir ļoti spēcīga. Arī tāpēc, ka tā ir pati pirmā sociālā pieredze, ko vairums cilvēku piedzīvo.

Iesākumā bērna socializācijas galvenie skolotāji ir vecāki un galvenās frāzes, pēc kurām vadīties ir „drīkst” un „nedrīkst”. Šajā laikā mazais cilvēks gūst pirmos priekšstatus par sabiedrības uzbūvi un tur pastāvošo kārtību. Nekāda izpratne par šiem procesiem bērnam gan vēl nav. Šajā vecumā tiek izpildītas un iegaumētas vecāku komandas, kuras, pat ja no vecāku puses tiek izskaidrotas, bērns neiztirzā un neanalizē, jo viņa prāts vēl nav pietiekami nobriedis šādu darbību veikšanai.

Bērnu gan nevar uzskatīt par sociālā ziņā pilnvērtīgu sabiedrības locekli, jo:

1. Bērni neizprot normas. Viņi var tās izpildīt vai neizpildīt, taču skaidrības, kāpēc vajadzētu tā rīkoties viņiem vēl nav.
2. Bērni ir pakļauti vecāku priekšstatiem par lietu kārtību. Ja vecākiem kas liekas pilnīgi nepieņemami, arī no bērna tiek sagaidīta tāda pati attieksme pret šo lietu.
3. Pieaugušie cenšas apgūt jaunas lietas, lai spētu iederēties, turpretī bērniem ir vajadzīga motivācija. Ja vecāki un līdzcilvēki nespēj bērnu pietiekami motivēt, tas labāk izvēlas darīt lietas, kuras nav grūtas un ir izklaidējošas, taču ne vienmēr noderīgas (15).

Pusaudžu gados cilvēks sāk apzināties, ka nav viena vienīgā īstenā patiesība, ka ne vienmēr vecāku dotas labs/slikts dalījums ir vispareizākais. Šāda atklāsme varētu radīt divējādas izjūtas - no vienas puses tā ir sevis kā personības apzināšanās, savas vērtības celšana savās un citu acīs. No otras puses tas nozīmē, ka jāsāk domāt pašam, pašam jāpieņem lēmumi, kas bieži vien ir daudz grūtāk par padusmošanos uz vecākiem par kārtējo jaunieša vietā pieņemto lēmumu. Līdz ar to nāk pirmās vilšanās paša pieņemtajos lēmumos, arī atbildības uzņemšanās un iespējama soda saņemšana. Jaunībā cilvēks atbrīvojas no daudziem bērnība iegūtiem socializācijas priekšstatiem – no priekšstata, ka kādam visu laiku par viņu ir jā rūpējas, no uzskata, ka vissvarīgākais ir piepildīt vecāku ieceres u.c. Tas palīdz cilvēkam kļūt patstāvīgākam un ļauj iederēties pieaugušo sabiedrībā.

Socializācija sevī ietver arī resocializāciju. Šis process paredz jaunu prasmju, iemaņu un vērtību apgūšanu savas dzīves kvalitātes uzlabošanai (15). Visbiežāk šis process norisinās viena cilvēka ietvaros, tomēr reizēm skar arī visu sabiedrību, piemēram, kara gadījumā, kad cilvēks ir spiests apgūt jaunas zināšanas, lai spētu izdzīvot.

Pēc darba autores domām, šis ir neviennozīmīgs process. Nevar noliegt, ka cilvēkam ir jāattīstās un jāmacās visu laiku, tomēr ne vienmēr jaunais ir labāks par veco. Ir cilvēki, kuri

ļoti nelabprāt pieņem pārmaiņas un viņiem šis process var būt īpaši nepatīkams. Jāatzīst, ka šajā gadsimtā, kad viss mainās strauji, resocializācija ir nepārtraukts process un veiksmīgākie cilvēki izrādās tie, kuri ne tikai nebaidās no pārmaiņām, bet saredz tajās iespējas.

Cilvēks kā individualitāte veidojas nepārtrauktā paša psihisko īpašību, stāvokļu un norišu mijiedarbības procesā, kurā vienlaicīgi tiek aprobēta, pārstrādāta, integrēta arvien jauna organisma un apkārtējās vides sniegtā informācija. (18, 52. lpp). Šis ir komplicēts process, kurš notiek nepārtraukti.

1.2. Sociālā identitāte kā piederība, savādība, citādība

Vairākas desmitgades atpakaļ jautājums par identitāti nešķita tik aktuāls. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības pastāvēšanas laikā pilsonība tika piešķirta automātiski, tāpēc, vismaz šādā aspektā, runām par identitāti nebija pamata. Cilvēks bija Padomju Savienības pilsonis, kas automātiski paredzēja arī kādu identitāti. Šī identitāte visiem bija vienāda, oriģinalitātei šeit vietas īsti nebija. Taču skaidrs, ka ne jau ieraksts pasē ir tas, kas veido cilvēka identitāti.

Jautājums par to, kā cilvēks iegūst savu identitāti ir svarīgs. Ikvienam ir nācies saskarties ar apjukumu par to, kādu identitāti sev piedēvēt, kādu vietu pastāvošajā kārtībā sev ierādīt. Šis jautājums paredz arī izstumtības problēmu. A. Smits uzskatīja, ka pastāv kolektīvās identitātes, kurās iekļaujas dzimuma, teritoriālā, šķiriskā, reliģiskā, etniskā identitāte (30). Kur ir kāds kolektīvs veidojums, tur vienmēr ir kāds, kas kādu iemeslu dēļ netiek kolektīvā pieņemts, jo tiek uzskatīts par citādu, atšķirīgu. Šajā jautājumā ir svarīgi aplūkot to, kā attīstās identitāte, kas tās attīstības posmos ir svarīgs un kāpēc rodas izstumtības problēma, kas, šķiet, savu aktualitāti zaudējusi nav nekad. Varētu piebilst, ka mūsdienās sevišķi aktualizējusies ir etniskā identitāte. Kā vienu no iemesliem, kāpēc tā notiek, var minēt to, ka cilvēks informācijas piesātinātajā pasaulē cenšas atrast kādu stabilu pamatu, pie kā pieturēties, taču - jo vairāk informācijas visapkārt, jo grūtāk to izdarīt. Arī starptautisko kontaktu pastiprināšanās ir veicinājusi savas etniskās identitātes apzināšanos.

Identitāte ir jēdziens, ko grūti definēt. It kā saprotam, kas ar to domāts, tomēr strikti noteiktu definīciju ir problemātiski. Identitāte visbiežāk tiek saprasta kā iederēšanās sajūta, piederība kādam veselumam (3).

Identitāte ir daudznozīmīgs, vispārzinātnisks jēdziens, kas pauž patības veseluma ideju. Tulkojumā no latīņu valodas vārds “*identificare*” nozīmē identificēšana.

Angļu valodā ir sekojošas šī jēdziena lietošanas tradīcijas:

- Jēdziens “*identity*” nozīmē tāpat kā; identitāte; oriģinalitāte; personība; piederība.
- Jēdziens “*identification*” tiek tulkots kā identificēšana, pazīšana, sazīmēšana (psihoanalītiskajā sociālajā psiholoģijā), identifikācija (ar nozīmīgu personu).
- Jēdziena “*identical*” tulkojums no angļu valodas nozīmē identisks; tas pats (attiecībā uz vienu un to pašu priekšmetu).

Tulkojumā no vācu valodas vārds “*die Identitat*” arī nozīmē identisks. Jēdzieni “*personal identity*” (personības identitāte), “*I-identity*” (“*Ich-Identitat*”) (Es patība) un “*sense of identity*” (identitātes izjūta) vairāk vai mazāk cieši saistīti ar tādiem jēdzieniem kā “*self-feeling*” (sevis izjūta), “*I-feeling*” (Es izjūta) (11, 15. lpp).

Cilvēks identitāti nevar iegūt uzreiz, tā veidojas un attīstās visas dzīves laikā. Tāpat kā mainīties var cilvēka lomas un statusi (par to tiks runāts nākamā nodaļā), tāpat arī identitātes nav konstantas. Savas dzīves laikā cilvēks piedzīvo vairākas t.s. krīzes, tostarp arī identitātes krīzi. Identitātes krīze nozīmē psiholoģiskas diskomfortu, kas rodas cilvēkam meklējot sevi un savu vietu sabiedrībā (10). Biežāk tā notiek pusaudžu vecumā, kad liekas, ka visa pasaule ir dīvaina un ir grūti atrast savu vietu un apkārtējo sapratni. Ir problemātiski rast savu identitāti, jo ir pamatīgs apjukums par visām lietām. Cilvēkam sāk veidoties sociālā atbildība un šis ir laiks, kad cilvēkam vajadzētu veidoties kādai identitātes formai, kas saglabājas un pilnveidojas tālākajā dzīves gaitā. Cilvēkā norisinās konflikti, taču katrs no tiem savā veidā arī stiprina cilvēku – tiek attīstīta spriestspēja, nostabilizējās uzskati utt. Ja tas viss norit veiksmīgi, izveidojas personība, kas atrodas vidē, kuru spēj saprast un apgūt un ir vienota savā iekšējā būtībā. Rodas jautājums - kā šāda personība veidojas?

Pastāv uzskats, ka cilvēkam vēl atrodoties mātes vēderā ir paredzēts kāds plāns, kura daļas attīstās pakāpeniski. Kad bērns piedzimst, šis plāns tiek pārtraukts – cilvēks nonāk sociālā vidē, kura ļoti atšķiras no tās, kur mazais cilvēks ir bijis pirms tam. Taču cilvēkā saglabājas iekšējie attīstības likumi, kuri, ja bērns tiek pareizi audzināts, saskaņojas ar apkārtējiem cilvēkiem. Personība attīstās pa posmiem, kurus jau iepriekš nosaka organisma gatavība tiekties pretī citiem indivīdiem un objektiem, apzināties tos un iesaistīties ar tiem mijiedarbībā. Tas nozīmē, ka pareizi audzināts bērns bez grūtībām spēj normāli iekļauties sabiedrībā, sadzīvot ar līdzcilvēkiem un komunicēt ar tiem. Jautājums, kas šeit rodas, ir kas

tad ir pareiza audzināšana un vai tā tiešām vienlīdz efektīva ir visiem bērniem, ja ņem vērā, ka bērni ir ļoti dažādi un audzināšanas metodes vecākiem atšķiras. Grūti spriest, vai personību, kuru identitāte nav pietiekami attīstījusies vai ir attīstījusies nepareizās virzienā, izveidē var vainot tikai šī cilvēka vecākus, kuru pieļāvuši kādas kļūdas audzināšanā. Katrā ziņā ne tikai vecāki piedalās audzināšanā – arī bērns audzina ģimeni. Vecāku uzdevums ir katrā no attīstības posmiem nodrošināt bērnam atbilstošu vidi.

Katrs no personības attīstības posmiem piedzīvo gan uzplaukumu, gan norietu, taču tas nenozīmē, ka vienam posmam nosacīti beidzoties, beidzas arī viss, kas tajā pieredzēts. Viss uzkrājas cilvēka pieredzē. Katrs nākamais attīstības solis paredz izmaiņas dzīves redzējumā, tāpēc pastāv iespēja, ka cilvēks kādā brīdī ”nobrūk”. Jo vecāks cilvēks paliek, jo šāda dzīves skatījuma maiņa ir smagāka, tomēr arī patiesāka.

Pēc identitātes krīzes seko intimitātes krīze (7). Intimitāte var veidoties tikai pēc tam, kad cilvēkam ir izveidojusies identitāte, tāpēc jauniešiem ir raksturīgi izvairīties no intimitātes, vai arī iesaistīties gadījuma rakstura intīmas attiecībās, kurās nenotiek ”saplūšana” ar otru cilvēku. Ir svarīgi jaunībā nodibināt īstu intimitāti ar kādu. Ja tas neizdodas, cilvēks dzīvo stereotipizētās attiecībās, taču visu laiku saglabā savu izolētību un nekad nespēj justies līdz galam pats. No tā var secināt, ka, lai cilvēks varētu izveidot savu personību, ļoti svarīgs līdzcilvēku viedoklis. Par to runā Ž. P. Sarts, apgalvodams, ka cilvēks veido savu personību izmantojot citu viedokli (par to tiek runāts darbā „Pirmā nostādne attiecībās ar citiem”) (23).

Intimitātei pretēja ir distancēšanās, ko var raksturot kā gatavību izolēt un pat iznīcināt tos, kas var apdraudēt cilvēka būtību. Šāda distancēšanās izraisa pastiprinātu uzmanības pievēršanu tam, kas ir pazīstams un tam, kas ir svešs. Skaidrs, ka viss svešais tiek atzīts par bīstamu, tāpēc ir apgrūtināta jaunas pieredzes iegūšana.

Identitātes meklējumi paredz arī seksuālās dzīves veidošanos un attīstību. Sākumposmā ir abi partneri šajos meklējumos vairāk cenšas meklēt sevi, taču, jo vairāk ir attīstījusies identitāte, jo vairāk cilvēks spēj procesu izbaudīt.

Vēl pēdējo identitātes krīzi cilvēks piedzīvo mūža nogalē. Šeit cilvēka identitāti veido ne vairs tas, kas viņš ir, bet gan tas, kas paliek aiz viņa. Veca cilvēka personības citus interesē diezgan maz. Tas varētu būt gan tādēļ, ka šie cilvēki sabiedriskajā dzīvē piedalās diezgan pasīvi, gan tāpēc, ka vecuma izraisīto slimību dēļ (piemēram, runas defekti, atmiņas pasliktināšanās u.tml.) konkrētā cilvēka identitāti ir grūti izprast. Svarīgāk un interesantāk

šķiet tas, ko šis cilvēks savā mūžā ir paveicis, kādi ir viņa pēcnācēji. Pēc tā arī tiek spriests par pašu cilvēku un viņa identitāti.

Katram cilvēka attīstības posmam pieder kāds specifisks spēks, un tie visi kopā veido cilvēkam piemītošo vitalitāti. Šos spēkus var dēvēt arī par pamata tikumiem, jo tie veido pārējās cilvēka vērtības (kas katrā attīstības posmā ir atšķirīgas). Ļoti zīmīgs cilvēka individualitātes attīstības posms ir laiks, kad bērns sāk iet skolā, jo tas ir laiks, kad rotaļas tiek nomainītas ar jaunu iemaņu apgūšanu, kuras paredz apkārtējās pasaules uztveršanu, saprašanu un analīzi. Šajā laikā bērnam ir iespēja lomas, kuras viņš pirms tam ir izspēlējis tikai fantāzijas (spēlējis ārstos vai pilotos), realizēt dzīvē, kas iezīmē nākotnes profesijas izvēli un, protams, arī identitātes attīstību. Skolā bērnam ir iespēja apgūt sabiedrībā akceptētās darbošanās metodes, taču šīs metodes veido arī pašu personību. Tas nozīmē, ka bērnam tiek mācīts, ka labs ir tas, kas sabiedrībā tiek atzīts par tādu. No vienas puses, tas mazliet bloķē personības attīstību, taču no otras – vienāda metode jau nenozīmē, ka pieeja un izmantošana ir visos gadījumos identiskas. Bez kādas pamatmetodes būtu grūti organizēt sabiedrisko dzīvi un tad teiciens "cik cilvēku tik viedokļu" varētu kļūt pavisam reāls, un līdz ar to haosa rašanās ir neizbēgama. Vienotie uzskati, kas tiek skaidroti un mācīti gan ģimenē, gan skolā, ir tie, patiecoties kuriem sabiedrība spēj sastāvēt no tik dažādiem indivīdiem, kuri tomēr ir spējīgi ikdienā mierīgi līdzāspastāvēt.

Cilvēks ļoti labi spēj pielāgoties pats sevis radītajai pasaulei, taču vienmēr paliek saistīts ar savu dzīves ciklu, kas iekļaujas šajā pasaulē. Cilvēka dzīves sākuma posmā tam ir tikai cerība, kam vecumā vajadzētu būt kļuvušai par gudrību. Jaunietim, kam dzīves pieredze ir diezgan maza, piemīt cerība, ko varētu raksturot kā tiekšanos pēc kaut kā. Ideālā variantā šīs cerību pilnais " kaut kas" vecumā ir sasniegts, un ir radusies diezgan pamatīga dzīves pieredze, kam vajadzētu paredzēt arī gudrību.

Sociālā piederība paredz arī to, ka pastāv sociālā izstumtība. To, kurš kādu iemeslu dēļ vairs neatbilst sociālās grupas izvirzītajām prasībām, tiek no šīs grupas izstumts. Piemēram, senajā Grieķijā tika dedzinātas kauna zīmes tiem, kuri bija no grupas izstumti, lai visi šos cilvēkus atpazītu un izvairītos no tiem. Šādai izstumšanai var būt vairāki iemesli – viens no tiem ir vizuālie defekti, piemēram, trūkumi ķermenī. Otrkārt, rakstura nepilnības – alkoholisms, pašnāvnieki, psihiski slimie. Trešā grupa iekļauj sevī vairākus cilvēkus – ģimenes, kuras pieder noteikti rasei. Skaidrs, ka šī dalījuma pamatā sabiedrības vairākuma pieņemtie stereotipi. Šie stereotipi attiecas nevis uz īpašībām, bet vairāk uz īpašību

savstarpējām attiecībām. Ja šīs attiecības neatbilst kādam no stereotipiem, cilvēks(i) tiek izstumts. Nav grūti šādus piemērus atrast kaut vai skolēnu ikdienā, kurš īpaši spilgti var redzēt gan valdošos stereotipus, gan to, kā klājas tiem, kas kādu iemelsu dēļ šiem izdomātajiem standartiem neatbilst. Jāsaka gan, ka ikdienā šie "atstumtie" un "parastie" cilvēki izvairās viens no otra. Cilvēks ar kustību traucējumiem nevar savu ikdienu veidot tāpat kā vesels cilvēks, taču diezgan manāmi ir arī tas, ka veselie cilvēki lielākoties cenšas izvairīties no šiem "citādajiem". Tas, ka ļoti maz ir tādu vietu, kas cilvēkam ar šādiem traucējumiem būtu ērti pieejamas, šķiet, liecina par to, ka šī robeža starp "normālajiem" un "citādajiem" ir stingri ievērota un neviens īsti nevēlas to likvidēt. No otras puses – nav jau arī tā, ka cilvēki līdzīgi kā dzīvnieki ievainotos bara locekļus vienkārši padzen no bara, jo tas ir vienīgais veids kā barām izdzīvot. Liela sabiedrības daļa tomēr ir iecietīga pret "citādajiem", taču šī iecietība sākas un beidzas ar, piemēram, palīdzēšanu iekļūt transportā. Cilvēks palīdz, jūtas apmierināts ar sevi, jo ir padarījis labu darbu, taču ar to viss arī beidzas. Nevar noliegt, ka lielākajai sabiedrības daļai (protams, ir arī izņēmumi) īsti negribas domāt un darīt lietas, lai "citādos" integrētu sabiedrībā. Tas šiem cilvēkiem rada nedrošības sajūtu, kas ar laiku veicina norobežošanos no apkārtējiem un arvien lielāku "iziešanu" no sabiedrības. Līdz ar to rodas vēl kāda problēma – izstumtais indivīds ir tik ļoti norobežojies, ka nemaz nevēlas iekļauties sabiedrībā, kura to pieņem nelabprāt. Tāpēc bieži vien tiem cilvēkiem, kuri tiešām nav vienaldzīgais vairākums, ir grūti rast kopīgu valodu ar "citādajiem" un palīdzēt, jo netiek veicināta nekāda komunikācija vai arī tā ir neauglīga.

No iepriekš minētā var secināt, ka diezgan lielu lomu sociālās identitātes noteikšanā ir medicīnai. Ja cilvēks medicīniski tiek atzīts par kaut kādā ziņā atšķirīgu no tā, ko uzskata par "normālu", tas it kā uzspiež šim cilvēkam zīmogu, kas veido ne tikai apkārtējo izturēšanos, bet paša cilvēka attieksmi pret sevi. Medicīniskā klasifikācija nereti veido arī sociālo klasifikāciju, jo slimību raksturojumi veido daļu no cilvēka sociālās identitātes.

Identitātes apziņa aktualizējas un kļūst problemātiska tajā brīdī, kad jāsaskaras ar plašāku identitāšu loku. Faktori, kas veido cilvēka identitāti, ir ļoti daudzi, tie ir mainās līdz ar cilvēka dzīves posmu maiņu. Tiem vajadzētu mainīties tā, ka no cerību pilna pusaudzā beigās izveidojies saprātīgs un gudrs cilvēks, kurš ir atradis savu identitāti, savu vietu dzīvē, par kuru nešaubās un ir harmonijā ar sevi.

Visiem gribas piederēt pie "normālajiem". Tas nodrošina vieglāku iekļaušanos sabiedrībā, kas savukārt garantē labāku dzīves kvalitāti. Cilvēka raksturs ietekmē viņa lomu

sabiedrībā, taču tas nav primārais, kas nosaka cilvēka paša personību. Grūti spriest, cik ļoti cilvēka statuss sabiedrībā atbilst viņa paša identitātei. Nav nekas neparast, ka sabiedrības piešķirtā loma nebūt neatbilst cilvēka personībai, taču arī pilnīgi noliekt saistību starp cilvēka identitāti un lomu sabiedrībā nevar, jo lomas un statusi netiek piešķirti nepamatoti. Ja cilvēks ar kaut ko izceļas, viņam tiek piešķirta citādā loma, kuru viņš var vai nu pieņemt, vai nepieņemt, taču mainīt savu sabiedrībā ieviesto statusu, šķiet, ir ļoti grūti, taču neizdarāmai. Kamēr cilvēks veidojas un aug, šie statusi mainās diezgan bieži un tā tam arī vajadzētu būt. Tiem vajadzētu mainīties augšupejošā virzienā, taču nereti notiek iestrēgšana kādā posmā vai, kas vēl sliktāk - kritiens no augstāka statusa un zemāku. Tad arī rodas sociālā citādība, kas nereti paredz arī izstumšanu.

Lai arī identitāte katram cilvēkam ir unikāla, ir iespējams izdalīt vairākus identitātes tipus (18). Ir cilvēki, kuri ir nedroši, viņiem ir problēmas darboties stresa situācijās, kā arī pieņemt patstāvīgus vai sarežģītus lēmumus. Šāda tika cilvēki ir ar nenoteiktu identitāti. Viņiem ir grūtības atrast savu iekšējo "es", līdz ar to arī socializācijas process ir apgrūtināts. Cilvēkam var būt arī citu noteikta identitāte. Ja indivīds pārāk aizraujas ar citu vēlmju īstenošanu (bieži vien bērni ļoti vēlas īstenot vecāku uzstādītos mērķus, lai tie varētu lepoties), sevis meklējumi izpaliek, jo visu nepieciešamo jau ir atraduši citi cilvēki. Atliek tikai izpildīt prasības un būt tādai personai, kā kāds cits ir iecerējis. Šādā situācijā vecāki ne vienmēr var tikt uzskatīti par tiem, kas neļauj bērnam pieaugt vai pārlietu daudz nodarbojas ar jautājumiem, kas būtu jārisina pašam jauniešim. Ir iespējama situācija, kad jaunais cilvēks nemaz nevēlas nodarboties ar pašizpēti, jo tas tomēr ir sarežģīti un laikietilpīgi. Viegļāk ir turpināt ievēroto iepriekšējo principu – vecāki pasaka, bērns izdara. Cilvēkiem, kuriem ir augstāks pašnovērtējums, plašāks interešu loks, ir arī spēcīgāka identitāte, kas palīdz socializēties.

1.3. Lomas un statusi

Runājot par identitāti, var runāt arī par lomu teoriju. Tās svarīgākie termini ir statuss un loma. Šeit pastāv lomu sadalījums un hierarhija. Kādas lomas piešķiršana paredz noteiktus uzdevumus. Par cik cilvēks dzīvo sabiedrībā un nav viens, pārējie tās locekļi no konkrētās lomas īpašnieka sagaida adekvātu attieksmi un izturēšanos. Katra loma paredz pienākumus, kuru neievērošana var apdraudēt lomas īpašnieka stāvokli.

Loma ir personības sociālā funkcija, pieņemtajām normām atbilstošs uzvedības veids, ko nosaka personības statuss jeb pozīcija sabiedrībā vai starppersonu attiecību (komunikācijas) sistēmā (15, 72. lpp). Cilvēkam uzkrājumā ir ļoti daudzas lomas. Dažas no tām tiek lietotas ikdienā (nodarbinātais, sieva), dažas tikai pāris reizes gadā (atpūtnieks) vai pat mūžā (maratona uzvarētājs). Katras lomas nozīme ir individuāla katram cilvēkam. Lomas sevī ietver vairākus aspektus – uzvedības kodeksu, ko loma paredz, kritērijus, pēc kādiem loma tiek vērtēta un sankcijas, kuras tiek pielietotas lomas uzpildes vai neizpildes gadījumā. Tātad loma, līdzīgi kā statuss, ir sabiedrības noteikta sabiedrībā funkcionējoša cilvēka uzvedības modelis, kuram ir noteiktas normas, prasības un likumi. Tomēr nav gluži tā, ka cilvēkam tikai jāizpilda lomas noteiktās prasības. Dzīvošana kādā lomā ir radošs process, jo katrs cilvēks šos noteikumus izprot un interpretē mazliet savādāk. Jo neparastāk cilvēks prot savu lomu pasniegt, jo interesantāks viņš liekas apkārtējiem.

Lomas iedalās vairākās stadijās, un tās visas veido un ietekme cilvēka socializācijas procesu (15):

- Pirmslomu stadija (līdz 3 gadu vecumam) – stadija, kurā bērns apgūst sociālo zināšanu fundamentus. Tās ir zīmes, uzvedības normas, simboli u.c. Galvenie skolotāji un autoritātes šajā laikā ir bērna vecāki. Vecāki ir tie, kas norāda bērnam, ko drīkst /nedrīkst darīt, izveido dienas režīmu, rāda piemēru kā izturēties pret citiem cilvēkiem. Tā kā bērns patstāvīgi pieņem lēmumus vēl nespēj, viņš atdarina vecākus, tādejādi mācoties no tiem. Tomēr jau arī tik mazā vecumā bērnam sāk izpausties paša autonomā griba. Lai arī mazais cilvēks ir atkarīgs no vecākiem, viņš savu gribu demonstrē paturot un laižot vaļā dažādus priekšmetus. Lai arī tas var likties nesvarīgi, patiesībā šī savas gribas apzināšanās bērnam ir ārkārtīgi nozīmīga visu turpmāko dzīvi. Kā norāda E. Eriksons: „Brīvās gribas apzināšanās ontogēnētiskais avots ir tāda paškontrole, kas saglabā cilvēka pašcieņu. Apzinoties paškontroles zudumu vai vecāku pārlicieģo kontroli, bērnam neizbēgami rodas ilglaicīga nosliece uz šaubām un kaunu. Autonomijas attīstībai ir nepieciešama stingri izveidota agrīnās uzticēšanās apziņa. Bērnam jābūt pārlicieģinātam, ka viņa ticību sev un pasauli neapdraudēs sekas, ko radīs spēcīga tieksme pašam izvēlēties, vai iegūt vai iznīcināt” (7, 85. lpp). Tas savukārt ietekmē visu personas attīstības tālāko posmu un arī socializācijas procesu.
- Lomu repertuāra stadija (5.–7.g.v.) - šajā vecuma posmā liela nozīme ir spēlēm. Ar spēļu palīdzību ir iespējams mācīt bērnam tādas lietas kā sevis kontroli,

empātiju. „Šādas mācības ir nepieciešamas, lai bērns iemācītos izprast, kas pieļaujam tikai fantāzijās vai vientulīgas rotaļās, kādu spēles saturu var veiksmīgi izmantot, spēlējoties ar rotaļlietām vai citiem nieciņiem, un, visbeidzot, kāds spēles saturs ir pieļaujams saskarsmē ar citiem un pat uzspiežams viņiem” (7, 97. lpp). Spēlējoties bērns iejūtas dažādās lomās. Spēlē ir ļoti labs darbarīks vecākiem, jo interesantas spēles bērnu aizrauj un viņš labprāt mācās rotaļājoties. Tāpat šajā laikā bērnam rodas vēlme pēc saskarsmes ar vienaudžiem, rodas draugi.

- Lomu un statusu institucionalizācijas stadija (7.–16.g.v.) - bērna skolas gadi. Par galveno dzīves uzdevumu kļūst mācīšanās, kas paredz apgūt gan teorētiskas zināšanas par sabiedrības uzbūvi un funkcionēšanu, gan arī to visu pieredzēt. Skolā bērnu sāk ietekmēt un ”veidot” arī skolotājs. Viena no mūsdienu izglītības problēma ir skolotāju zemais pašnovērtējums un negatīvā attieksme (15, 62. lpp). Skolotājs dara ļoti daudz un darba diena nereti nebeidzas pēc darba laika beigām. Skolotāja amatu nozīmīguma ziņā varētu pielīdzināt ārstam, taču prestiža ziņā skolotājs mūsdienās īsti neatšķiras no fabrikas strādnieka. Tas viss ikvienai personai rada negatīvus darba apstākļus. Skolotājs ļoti bieži saskaras ar bērnu slikto attieksmi. Nereti no vadības un saistītajam instancēm nav iespējams saņemt atbalstu, tāpēc ar laiku rodas skolotājs, kurš jau no paša mācību gada sākuma no skolnieka un vadības sagaida sliktu vai vienaldzīgu attieksmi. Skolnieks, saprotot, ka no viņa tāpat netiek gaidīt nekā īpašs, arī necenšas un rodas situācija, kad klasē valda saspringta un negatīva noskaņa, kas nenāk par labu nevienai no iesaistītajām pusēm.

Pusaudzim 12-15 gadu vecumā veidojas deduktīvā domāšana, kā arī spēja abstrahēt jēdzienus no īstenības un pastāvēt par savu viedokli, pamatojot to ar analītiskiem spriedumiem (34, 13. lpp). Protams, ne visi pusaudži šādā vecumā sāk analizēt un spriest kritiski. Liela nozīmē ir gan iepriekšējai izglītībai, gan pieredzei un ģimenes ietekmei.

Šajā vecuma posmā bērns apgūst 3 dažādas dzīves sfēras, kuras to pavada visu turpmāko dzīvi – vēlamais, nepieciešamais un uzspiestais. Šajā stadijā bērns pats sāk veikt izvēles un viņam par tām ir jāsāk uzņemties atbildība, ģimene vairs nav vienīgā un neapšaubāmā autoritāte, tai blakus nostājas skolotāji un draugi. Šajā posmā veidojas jaunā cilvēka pašapziņa, kā arī bērns sāk atšķirt vecumam un dzimumam piederīgās lomas (reizēm sāk arī tās apšaubīt). Šī posma beigās cilvēkam būtu jābūt apguvušam saskarsmes iemaņas.

- Dzīves ceļa meklēšana un izvēles stadija (16.–18.g.v.) - šis ir meklējumu laiks. Cilvēks meklē gan pats sevi, gan savu vietu sabiedrībā. Viņš apzinās sevi kā sabiedrības daļu, jūtas tajā iederīgs (ne vienmēr, protams), tomēr no otras puses jaunietis saprot, ka ir unikāla personība, neatkarojams un cenšas izvest pats savu sociālo lomu. Šajā laikā jaunietis cenšas kļūt pastāvīgs, tomēr viņa sociālā pieredze vēl ir neliela, līdz ar to rodas konfliktsituācijas gan pašam ar sevi, gan līdzcilvēkiem. Šim vecumposmam raksturīgs izteikts nihilisms, autoritāšu noliegšana. „[...]pusaudzis meklē iespēju brīvprātīgi izvēlēties vienu no pieejamiem vai neizbēgamajiem dzīves un pienākumu ceļiem, reizē izjūtot briesmīgas bailes, ka varētu tikt iesaistīts darbības, kas padarīs viņu smieklīgu vai liks šaubīties par sevi pašu” (7, 102. lpp). Šajā vecumposmā cilvēkam ir ļoti svarīgs citu sabiedrības locekļu viedoklis par viņu, tāpēc paša sajūtas netiek uzskatītas par svarīgākajām. Jaunietis sāk dzīvot sabiedrībā, kas aizstāj līdz šim pieredzēto un pierasto bērnības vidi. Vēl viens nozīmīgs aspekts ir brīvā izvēle. Jaunietim ir svarīgi, lai katrs lēmums tiktu pieņemts patstāvīgi. Pat ja lēmums ir absurds un neloģisks, pēc pusaudža domām tas ir vispareizākais un vecāku spēkos bieži vien nav jauno cilvēku pārliecināt par pretējo. Vecāki ar savu izturēšanos nereti provocē pusaudzi - pieraduši būt par bērna autoritāti, vecāki neprot vai nevēlas pieņemt to, ka bērns var sākt pieņemt patstāvīgus lēmumus. Šāda nespēja vai neļaušana var radīt socializēšanas problēmas. Šis ir vecums, kad bērna loma jaunajam cilvēkam vairs nav derīga. Gan tāpēc, ka indivīdam gribas attīstīties, darīt vairāk un komplicētākas lietas nekā bērnam, gan arī tādēļ, ka apkārtēja sabiedrība vairs neizturas pret to kā pret bērnu. Pusaudzis sāk izmantot un mācīties lomu "pieaugušais". Ja šajā mācību procesā viņam netiek dota iespēja kļūt patstāvīgam, var rasties situācija, kad pusaudzis iestrēgst starp šīm divām lomām. Ikviens cilvēks kādā brīdī ir atradies šādā stāvoklī, taču iestrēgšana tajā var radīt socializācijas problēmas. Pats pusaudzis šādu situāciju var saprast kā neiederēšanos vidē, tāpēc bieži vien pusaudži ir negatīvi noskaņoti, skeptiski un vairāk uzmanību velta sliktajām, nevis labajām lietām.

- Bāziskās sociāli ekonomiskas institucionalizācijas stadija (18.–25.g.v.) - šajā laikā visi iepriekšējā posmā pārdomātie dzīves izvēļu varianti sāk realizēti dzīvē. Liela nozīme tiek piešķirta tam, ko sabiedrība sagaida no jebkura šāda vecuma cilvēka. Pierasts, ka no vīrieša tiek sagaidīta kāpšana pa karjeras kāpnēm, bet no sievietes veiksmīga laulība un bērni. Šis ir posms, kurā personība nostabilizējas, līdz ar to arī tās loma sabiedrībā.

Šajā posmā vienam cilvēkam ir daudzas sociālās lomas, kuras visas prasa atbildības uzņemšanos.

- Galīgā sociāli ekonomiskās institucionalizācijas stadija (25.-50.g.v.) - posms, kurā cilvēks ir izdarījis savas dzīves lielās izvēles, izvēlējis savas lomas. Šajā laikposmā cilvēks it kā apaug ar sociālās vides radītajiem pienākumiem un atbildībām. Cilvēkam ir uzkrāta pieredze, līdz ar to viņš spēj prognozēt rīcības sekas, tādejādi viņa darbošanās ir efektīva.

- Lomu relaksācijas stadija (pēc 50) - cilvēkam paliekot vecākam nereti ir vērojama desocializācija. Cilvēks vairs nav tik sociāli aktīvs gan tāpēc, ka daudzas lietas ir zaudējušas savu nozīmi, gan reizēm arī fizisku iemeslu dēļ. Pasaule turpina mainīties, bet indivīds vairs "netiek tai līdzī". Arī darba spējas mazinās, līdz ar to var kristies pašnovērtējums, rasties pārliecība, ka nekam vairs neesmu derīgs. Rodas vēlme dalīties savā dzīves pieredzē, gan lai pasargātu jaunos no sevis pieļautām kļūdām, gan, iespējams, lai dzīves laikā gūtās atziņas turpinātu "dzīvot" nākamajās paaudzēs. Tomēr nereti cilvēks arī vecumdienās ir sociāli aktīvs un turpina darboties.

Katra loma paredz veselu pienākumu jūru. Lomas izpildītajam pienākumus veido sabiedrība. Vienas lomas izpilde dažādiem cilvēkiem bieži vien atšķiras – vienam, piemēram, gādīgā tēva lomas izpilde izpaužas kā bērna vadāšana uz trīs pulciņiem un noņemšana vasarā, turpretī citam tā var būt vairāk "atpirkšanās", kur viss tiek nodrošināts, taču aizmirst ir klātbūtnes svarīgums. Bērnībā cilvēka lomas bieži vien izvēlas vecāki. Ģimene uzspiež bērnam dažādas psiholoģiskās lomas, jo bērnu ietekmē vecāku gaidas (27).

Šādas lomu pieņemšanas vai piešķiršanas veido cilvēka statusu. Vienam cilvēka var būt vairāki statusi - ar vienu tas piedzimst, pārējos iegūst dzīves laikā. Statusa realizācija paredz vairāku lomu kopumu. Ja cilvēkam izdodas veiksmīgi integrēties sabiedrībā, viņam ir kāds statuss. Statuss nozīmē, ka cilvēks ir pakļauts noteiktām normām, bet viņam pienākas arī dažādi labumi sava statusa ietvaros. Statuss kā atsevišķa vienība nefunkcionē, savu jēgu tas iegūst tikai attiecībās ar citiem statusiem (15). Statusus var iedalīt iemantotajos (dzimums, rase) un iegūtajos. Iegūtie statusi dzīves laikā mainās vairākkārtēji. Statusu var sīkāk sadalīt 3 slāņos – ārējais slānis ir tas, kā attiecīgā statusa īpašnieks sevi parāda, kā viņš apliecina savu piederību statusam. Otrais slānis ir subjektīvais – tas, kā indivīds ir izpratis savu sociālo statusu. Trešais slānis ir sabiedrības ekspektācijas. Ja statusa īpašnieks izturas kā to paredz tā statuss un no viņa sagaida sabiedrība, veidojas ļoti labs socializācijas process.

Statusam ir vairākas funkcijas – statuss ļauj ”nospraust” robežas, tas palīdz saprast, kā izturēties pret konkrēto cilvēku, statuss nosaka arī kā jāuzvedas pašam. Statuss ļauj saprast, kur lielajā sabiedrības masā cilvēks atrodas un tiekties pēc labāka statusa, kas savukārt motivē uzlabot dzīves kvalitāti.

Cilvēki ar dažādiem statusiem un lomām spēj saprasties, jo jau no mazotnes apgūst katras lomas nosacījumus. Mazs bērns ar augsta ranga amatpersonu var sarunāties tāpat kā ar jebkuru svešinieku uz ielas, turpretī pieaugušais vienmēr izvērtēs, kādu lomu attiecīgā persona ieņem, kāds ir tās statuss un no tā būs atkarīgs, kāda komunikācija starp šiem diviem cilvēkiem veidosies. No vienas puses var uzskatīt, ka bērna pieeja ir nesamākslotāka un brīvāka, tomēr jau izsenis ir radies nerakstīts likums, ka dažādas lomas paredz dažādas attieksmes. Dažādās kultūrās šie ”likumi” atšķiras, tāpēc dažādu kultūru pārstāvjiem savā starpā reizēm ir grūti saprasties, jo tie vienkārši nesaprot viens otru. Ar paskaidrošanu šeit var izrādīties par maz, jo, lai kārtīgi izprastu kādu kultūru, tajā ir jādzīvo.

1.4. Sociālās prasmes un saskarsme

Sociālās prasmes ir iemaņas, kuras palīdz satikt ar citiem (25). Ikdienas saskarsmē cilvēks bieži vien nepievērš uzmanību cik komplicētas ir šīs prasmes mijiedarbībā ar līdzcilvēkiem. Daudzas no sociālajām prasmēm ir pavisam vienkāršas (sasveicināšanās), taču ir arī daudz sarežģītākas, kuras tiek pielietotas, lai, piemēram, pārvarētu konfliktsituācijas. Tāpat kā daudzas cietas lietas, arī sociālās prasmes ir iespējams apgūt un pilnveidot.

Sociālās uzvedības pētniecība aizsākās 20. gs 50. gados. Tā ir veidojusies uz psiholoģijas, filozofijas, ētikas un pedagoģijas zinātnes bāzes. Teorijas pamatuzdevums ir noskaidrot cilvēkpotenču iespējas atkarībā no darbības organizācijas, motivācijas un attieksmes (8, 9. lpp). Uzvedības pētniecībā uzmanība tiek pievērsta cilvēka dzīves stilam, savstarpējām attiecībām, uzvedības organizācijām u.c. darbībām, ko var novērot cilvēka kā sociāli aktīvas būtnes ikdienā.

Socializācijas procesā nozīme ir ne tikai cilvēka raksturam un audzināšanai, bet arī izglītības līmenim, kultūrai, kurā cilvēks dzīvo un politiskajai sistēmai.

Sociālās prasmes sevī ietver gan verbālo, gan neverbālo uzvedību, spējas un intuīciju.

Labas sociālās iemaņas veicina labu saskarsmi. Saskarsme ir svarīga cilvēka esības un darbības forma (8, 50. lpp). Ja cilvēks dzīvo sabiedrībā, saskarsme ir neiztrūkstoša ikdienas

sastāvdaļa. Varētu apgalvot, ka saskarsmes spēja ir cilvēkam dabiski dota. Protams, atšķiras saskarsmes kvalitāte, mērķis un izpildījums, taču spēja veidot saskarsmi ir ikvienam sabiedrībā dzīvojošam indivīdam. Saskarsmi ietekmē cilvēka domāšana, iepriekšēja pieredze, pastāvošie stereotipi, vārdu krājums, argumentācijas spējas un vēl ļoti daudzi faktori. Saskarsmes galvenais mērķis ir uzturēt starppersonu attiecības, veidot un attīstīt tās.

Galvenās saskarsmes funkcijas ir:

- Regulatīvā – mijattiecību veidošana;
- Izziņas – informētības paaugstināšana;
- Ekspresīvā – pauž emocionālo attieksmi;
- Sociālās kontroles – koriģē uzvedību;
- Socializācijas – iemāca kontaktēties (8, 51. lpp).

Lai iemācītos socializēties, ir svarīgi ņemt vērā vairākus nosacījumus:

- Jāprot sekot savai uzvedībai;
- Jāuzklausā otrs, jāizmanto empātijas spēja;
- Jānovērtē sava loma sociālajā vidē;
- Jāprot kontaktēties ar partneri;
- Sava viedokļa argumentēšana un aizstāvēšana;
- Atklātība;
- Jāspēj noturēt līdera pozīcijas;
- Prasme prognozēt rezultātu;
- Jāprot uztvert informācija(šeit svarīgi atcerēties otro punktu);
- Jāprot izmantot verbālie un neverbālie komunikācijas līdzekļi (8, 52. lpp).

Saskarsme ir neatņemama cilvēka dzīves sastāvdaļa. Pat ļoti vienkāršas darbības kļūst apgrūtinātas, ja nenotiek saskarsmes process. Visi cilvēka darbošanās veidi notiek saskarsmes kontekstā (16, 9.lpp). Saskarsme ir cilvēkam nepieciešama ne tikai lai gūtu sev kādu labumu. Tā ir viena no cilvēka esības formām. Pēc darba autores domām, apgalvot, ka cilvēks bez saskarsmes nav spējīgs izdzīvot, būtu pārdroši, tomēr dzīvošana vientulībā un izolētībā nereti noved pie psihiskām saslimšanām. Interesanti, ka pilnīgā vientulībā dzīvojoši cilvēki nereti par saskarsmes partneriem izvēlas dzīvniekus, izdomātus tēlus vai personificē lietas. Tas liecina par cilvēka nepieciešamības pēc saskarsmes pat tad, ja šī saskarsme ir vienpusēja. Saskarsmi varētu uzskatīt arī par cilvēka instinktu.

Ar saskarsmes palīdzību cilvēks spēj apmierināt savas vajadzības. Cilvēkam ir ļoti daudz dažādas vajadzības, tās atšķiras pat katram indivīdam, tomēr ir iespējams izdalīt vajadzības, kuras piemīt visiem cilvēkiem:

- Cilvēkam ir nepieciešamība būt kādas grupas, sabiedrības daļas sastāvdaļai. Tā ir tieksme pēc cilvēciskiem sakaram, kas mudina atrast savu domubiedrus un uzturēt kontaktus ar šiem cilvēkiem

- Vajadzība kādam pieķerties. Ir patīkami kādam patikt un ir patīkami, ja kāds patīk. Cilvēks, kurš ir pilnīgi vienaldzīgs pret līdzās esošajiem, visticamākais, ir nelaimīgs un apātisks.

- Cilvēkam ir ļoti izteikta vēlme pašapliecināties, pierādīt sev pašam un citiem, ka viņa personība ir unikāla un interesanta. Saskarsme ir process, kurā pašapliecināšanās var izpausties (vai neizpausties) jo spēcīgi.

- Arī pašapziņa ir svarīgs komponents cilvēka psihes normālā darbībā.

- Vajadzība pēc informācijas. Tas cilvēkam ne tikai sniedz iespēju iedēties pastāvošajā kārtībā, bet arī identificēt sevi kā kādai kultūrai piederīgu. Ja cilvēks dzīvo informācijas vakuuma, viņš ne tikai ar laiku atšķēļas no sabiedrības (mūsdienu informācijas un tehnoloģijas laikmetā šī tendence ir īpaši izteikta), bet arī zaudē savu identitāti.

Saskarsmi iespējams aplūkot 2 veidos – socioloģiskā un sociālpсихолоģiskā. Socioloģiskas skatījumā saskarsme tik saprasta kā viena no cilvēka darbības formām, kam ir savi mērķi un uzdevumi. Saskarsmes procesā cilvēki iedarbojas viens uz otru un tiek veidoti cilvēciski saskari. Sociālpсихолоģiskais skatījums saskarsmi definē kā tiešu vai netiešu kontaktēšanās procesu, kura mērķis ir ietekmēt partnera uzvedību, emocijas, dispozīcijas un aktivitātes pakāpi un darbību (16, 11. lpp).

Kā jau minēts, saskarsme nodrošina cilvēku vajadzību apmierināšanu. Tomēr tā nav vienīgā funkcija, ko saskarsme veic. Saskarsmes procesā tiek realizēta saskarsmē iesaistīto indivīdu savstarpējā iedarbība. Saskarsme var būt gan līdzvērtīga (kad iesaistītas personas ir vienādās pozīcijās), gan nelīdzvērtīga, kad tikai viens (vai daļa) no saskarsmē iesaistītajiem apmierina savas vajadzības (piemēram, apzagšana).

Nozīmīga ir saskarsmes izziņas funkcija. Cilvēks saskarsmes procesā izziņa citus un pats sevi. Bieži vien klusībā domātās domas un idejas izrādās daudz citādākas, ja tās tiek izstāstītas kādam citam. Varētu apgalvot, ka cilvēks viens pats bez saskarsmes ar citiem nav

spējīgs sevi izzināt. Šādas apgalvojums gan konfliktē ar, piemēram, budisma atziņu, ka patiesa sevis izzināšana notiek ar meditācijas palīdzību, kurā cilvēks ir pilnīgi viens un atbrīvojies no sabiedrības un saskarsmes radītajiem aizspriedumiem un uzskatiem. Tomēr meditācija ir sarežģīts process, kura apgūšanā ir nepieciešama skolotāja palīdzība. Tas nozīmē, ka arī šeit saskarsmes process ir neiztrūkstošs, un šī saskarsme ir pat daudz dziļāka par to, ko cilvēks pieredz ikdienā.

Nemazāk būtiska ir saskarsmes ekspresīvā funkcija. Cilvēkam (jo sevišķi bērniem) ir nepieciešamība "izlādēt" savas emocijas. Tas cilvēkam ļauj gan pašapliecināties, gan atbrīvoties no uzkrātās enerģijas.

Ar saskarsmes palīdzību iespējams koriģēt cilvēka uzvedību. Jo prasmīgāk cilvēks ir apguvis saskarsmi, jo nemanāmāk viņš var likt saskarsmes partnerim "pašam" pieņemt sev labvēlīgu lēmumu. Saskarsmes laikā cilvēks kļūst par personību, mācās klausīties, argumentēt un, kas ne nemazāk svarīgi, mācās dzīvot sabiedrībā.

Jebkurš saskarsmes process ietver sevī saskarsmē iesaistīto cilvēku subjektīvo pasaules skatījumu, kā arī emocionālu pārdzīvojumu. Kā jau minēts iepriekš, jebkurš saskarsmes process notiek kādu mērķu vadīts, un tam ir kāds rezultāts.

1.5. Empātijas spēja

Lai socializācijas process norisinātos kvalitatīvi, ir svarīgi saprast citus cilvēkus. Ne tikai saprast sacīto, bet izprast. Šādu prasmi palīdz nodrošināt empātijas spēja.

Empātijas pamatnosacījums ir cita cilvēka stāvokļa izprašana un iejušanās viņa pārdzīvojumos (29, 27. lpp). Šajā procesā otrs cilvēks netiek nosodīts, analizēts vai ietekmēts. Šī spēja ir personu labu savstarpējo attiecību pamatā.

Kad tiek pieredzēta empātija, cilvēks kāda cita sajūtas izjūt kā savējās (13, 33. lpp). Šī spēja ir ļoti neparasta, jo tā paredz iejušanos kādā citā personā. Tomēr ikdienas dzīvē šī parādība tiek bieži novērota. Interesanti, ka cilvēku savstarpējās attiecībās ir pierasts lūgt kādu citu iejusties cita cilvēka personā jautājot: „Ko tu darītu manā vietā?”. Skatoties kādu sporta pārraidi, kurā spēlē iemīļotā komanda, cilvēks neapzināti saspringst spēles spraigākajos momentos un priecājas līdz ar spēlētājiem, ja izdevies gūt punktu. Ja teātra izrādē spēlē labs aktieris, skatītāji pārdzīvo līdzī tēlam līdz pat asarām vai smiekliem. Izrādes vērotājs vienlaikus atrodas gan zālē, gan uz skatuves. Empātijas spēju ir iespējams sajust pat lasot.

Ikdienas dzīvē cilvēks empātiju visbiežāk izjūt pret sev pazīstamiem cilvēkiem – draugiem, piederīgajiem. Grūtāk šo spēju ir izmantot pret svešiniekiem un cilvēkiem, kuri ir pilnīgi atšķirīgi.

Empātijas spēja palīdz cilvēkam izprast vienam otru. Ne tikai saprast tā sacīto, bet tiešām izprast, kāpēc cilvēks kādā situācijā ir rīkojies tieši tā un ne savādāk. Empātija palīdz cilvēkiem veidot dziļāku komunikāciju. Šī spēja sniedz arī mierinājumu – cilvēks jūtas labāk, ja var apzināties, ka nav savos pārdzīvojumos viens pats.

Empātiju iespējams vairākās kategorijās (29, 27.lpp):

- Emocionālā empātija. Šeit pamatā ir projekcijas mehānisms, kā arī citu cilvēku motoro un afektīvo reakciju atdarināšana;
- Kognitīvā empātija. Šīs empātijas veids balstās uz intelektuāliem procesiem;
- Predikatīvā empātija, kas iekļauj spēju paredzēt cilvēka afektīvās reakcijas konkrētās situācijas.

Protams, ne visiem cilvēkiem empātijas spēja piemīt. To (empātijas neesamību) var veicināt gan kāda sociāla trauma, gan nabadzīgs mikroklimats, gan audzināšanā pieļautās kļūdas. Ir cilvēki, kuri šo spēju izmanto tikai sev izdevīgos brīžos, kas norāda uz neizkoptu empātiju. Empātija, kas ir visu laiku piemītoša un pret ikvienu, ir cilvēkiem ar jūtīgāku nervu sistēmu un attiecīgu audzināšanu.

Tas nozīmē, ka empātija ir spēja, kuru var (un vajag) apgūt. Mājdzīvnieks var būt labs palīgs, kurš jau no mazotnes bērnam šādu spēju rada un attīsta.

Cilvēkam empātijas spēja sāk veidoties jau no dzimšanas un tā iedalās vairākos posmos (29, 33. lpp):

- Globālā empātija. Šo empātijas spēju var novērot zīdaiņiem kā atbildes reakciju pret citu mazuļu raudām vai mātes emocionālajiem stāvokļiem, jo šajā vecumā bērns vēl atrodas ļoti ciešā saiknē ar māti. Vecākiem ir jābūt ļoti atsaucīgiem pret bērna vajadzību apmierināšanu, jo emocionālā saskarsme šajā vecumposmā ietekmē arī turpmāko bērna dzīvi. Ja vecāki neizrāda pret bērnu izteiktas emocijas, bērnam ne tikai neveidojas empātijas spēja, bet arī netiek veicināta emociju izrādīšana. Tad, ja vecāki ir pārlietu "pārņemti" ar bērnu, empātijas veidošanās tiek kavēta. Bērns pārāk aizraujas ar citu cilvēku raidīto signālu izpēti, nepievēršot uzmanību pats saviem.
- Egocentriskā empātija. 1-2 gadu vecumā bērns sāk apzināties fizisko nošķirumu starp sevi un citu cilvēku, tomēr vēl nav spējīgs nošķirt savus emocionālos

stāvokļus no citu. Bērna spēja atpazīt divas patības - savu un cita, kā arī apzināties, ka katrai no šīm patībām piemīt atšķirīgas vajadzības un identitātes, ir empātijas veidošanās priekšnosacījums. Kad bērns ir sasniedzis apmēram 2 gadu vecumu, viņš sāk izjust līdzjūtību un vēlmi mierināt, kas liecina par pašapziņas attīstību. Bērns ar emocionālās atmiņas palīdzību atceras pats sevi šādā stāvoklī un rīkojas atbilstoši savai pieredzei. Empātijas spēja pret citiem bērniem veido pamatus morāles standartu apgūšanai.

- Empātija pret citu jūtām. 2 – 3 gadu vecumā bērns ir spējīgs iejusties cita cilvēka vietā un pārdzīvojumos. Paradās arī spēja līdzpārdzīvot, kas veicina emocionālo decentrāciju (spēju uz lietam paraudzīties no citu skatupunkta) un līdz ar to arī empātijas spēju.

- Empātija, izjūtot citu dzīves vispārējos stāvokļus. Šāda empātijas spēja ir saistīta ar bērna identitātes apzināšanos. Visbiežāk tas notiek 6- 9 gadu vecumā.

Empātijas spēja ir saistīta ar pašizjūtu, tā ir faktors ikviena bērna attīstībā ir pašizjūtas veidošanās. **Pašizjūta** ir veids, kā cilvēks uztver pasauli un sevi pasaulē. Bērnā pasaules centrs ir viņš pats, līdz ar bērnam liekas, ka viņa vajadzības ir pašas svarīgākas pat tad, ja tās ir neapmierināmas.

Vadoties pēc I. Tunnes uzskatiem, runājot par pašizjūtu, svarīgi zināt:

- Bērns atrodas nepārtrauktā attīstībā, līdz ar to arī pašizjūta ir mainīga;
- Pašizjūtu ietekmē apkārtējā vide;
- Liela loma pašizjūtas veidošanās un attīstības procesā ir attīstības vajadzību apmierināšanai/neapmierināšanai;
- Radošās aktivitātes pozitīvi ietekmē pašizjūtu;
- Arī ikdienas pārdzīvojumi ietekmē pašizjūtu;
- Ģimenes un apkārtējo cilvēku ietekme atstāj ļoti lielu iespaidu uz bērna pašizjūtu (33).

Savukārt D. Tenne norāda, ka pašizjūtu ietekmē:

- Sintonijas spēja, kas ir spēja katrā situācijā reaģēt adekvāti. Sintonijas spēja atvieglo socializācijas procesu;
- Pašizjūtas veidošanā piedalās arī empātijas spēja;
- Pašizjūtu veido gan somatiskās (ar ķermeni, ne psihi saistītās), gan psiholoģiskās izjūtas;
- Pieķeršanās jūtas palīdz veidot pozitīvu pašizjūtu;

- Šķiršanās negatīvi ietekmē gan bērna psihi, gan pašizjūtu, kas savukārt var negatīvi ietekmēt personas attīstību (28).

Ja bērns darbojas piedalās radošajās aktivitātes, tiek veicināta bērna pašaktualizācija, kas ir svarīgs nosacījums personības un identitāte attīstībai.

Lai bērns izaugtu par spēcīgu personību, tam nebūtu problēmas socializēties un būtu vieglāk gūt panākums, ir svarīgi, lai bērnībā bērnam būtu iespēja izjust pieķeršanos. Pieķeršanās rada drošības sajūtu un atbalstu. Bērnam ir svarīgi zināt, ka ir kāds, kurš to atbalstīs un nekritizēs. Šīs pieķeršanās var būt kādam no vecākiem, taču bērns var pieķerties arī mājdzīvniekam, jo tas nekad nekritizē, vienmēr ir priecīgs ierauto bērnu, bēra sabiedrībā jūtas labi. Mazajam cilvēkam šīs sajūtas ir ļoti nepieciešamas. Šāds "drošais pamats" attīsta neatkarības izjūtu.

Pirmskolas vecumā, kad bērnam vērojama ļoti izteikta emociju izpausme, nepazīstams situācijas bieži vien bērnam rada bailes un nedrošības sajūtu, kas mazinās, ja blakus atrodas pieķeršanās objekts.

Ja bērnam nākas šķirties no tā, kam tas ir pieķēries, var sekot bēdas, dusams, reizēm pat trauksmes. Ja bērnam tiek atņemts mīļotais mājdzīvnieks, bērnam tiek izraisītas negatīvas emocijas un pārdzīvojums. Bērns vēl nav spējīgs saprast, kāpēc vecāki tā rīkojas, līdz ar to rodas aizvainojuma sajūta. Tas liecina, ka pieķeršanās mājdzīvniekam bērnam ir ļoti nozīmīga.

Arī empātijas spējas attīstībai ir svarīga pieķeršanās sajūta. Pieķeršanās ir saistīta ar empātijas spējas attīstību, jo „[...] empātijas veidošanos sekmē bērna pieredzes bagātināšana ar empātiskām interpersonālām attiecībām” (29, 37. lpp). Jau no bērnības empātijas spējas attīstība tiek virzīta uz līdzdarbību. Līdzdalības situācija ietver emociju valodas pārvaldīšanu, dalīšanos emocionālajos pārdzīvojumos un palīdzošā uzvedībā.

Šajā nodaļā ir apskatīti sekojoši temati: socializācijas process, sociālā identitāte kā piederība, savādība, citādība, lomas un statusi, sociālās prasmes un saskarsme, kā arī empātijas spēja. Secinājumi:

1. Socializācijas procesā personība iemācās iekļauties sabiedrībā.
2. Mācīšanās socializēties sākas jau bērnībā. Pirmais sociālo prasmju apgūšanas mehānisms ir ģimene.
3. Socializācijas process veicina identitātes veidošanos.

4. Katrai identitātei ir statusi un lomas.
5. Lomas iedalās vairākās stadijās, un tās visas veido un ietekme cilvēka socializācijas procesu.
6. Lomu pieņemšanas vai piešķiršanas veido cilvēka statusu.
7. Socializācijas procesā liela nozīme ir empātijas spējai.
8. Empātijas spēja ir saistīta ar pašizjūtu.

2. DZĪVNIEKA LOMA CILVĒKA DZĪVĒ

Cilvēka un dzīvnieka attiecības ir ļoti senas. Daudzus gadsimtus senā pagātnē dzīvnieks bija galvenais barības un apģērba nodrošinātājs cilvēkam, kas nenoliedzami dzīvniekam piešķir nozīmīgu lomu ikviena senā cilvēka dzīvē. Laika gaitā dzīvnieka "misija" attiecībā pret cilvēku ir mainījusies, taču, pēc darba autores domām, savu nozīmi nav zaudējusi.

Aktīvas diskusijas par to, kādas tad ir cilvēka un dzīvnieka attiecības un kādu lomu dzīvnieks ieņem cilvēku pasaulē sākās 20. gs 70. gados (26). Ap šo laiku parādās interese par dzīvnieka ētisko statusu, kas joprojām ir skaidri neatbildēts jautājums.

2.1. Antropomorfizācija

Mūsdienās dzīvnieku statuss ir visai neskaidrs, jo pētniekiem nav izdevies vienoties, vai dzīvnieks ietilpst cilvēka morālo sfēru priekšstatos. Ir ļoti sarežģīti runāt par dzīvnieku ētiku, jo ir grūti atrast pamatnostājas un kritērijus, kas būtu šādas ētikas pamatā. Tāpat nav skaidrs, vai vispār ir vajadzīgs radīt pilnīgi jaunu ētiku, vai tomēr, runājot par dzīvniekiem un to attiecību statusu cilvēka dzīvē, var tikt pielietoti tādi paši ētikas principi, kādi tiek izmantoti attiecībā pret cilvēkiem.

Ja dzīvnieks tiek skatīts kā līdzvērtīgs cilvēkam, rodas problēmas ar dzīvnieka nespēju apzināti veidot morāles spriedumus, savukārt ja tiktu veidota atsevišķa dzīvnieku ētika, būtu ļoti problemātiski izvadot šādas ētikas principus, jo cilvēks taču nevar zināt, kā ir būt dzīvniekam, līdz ar to šī ētika jebkurā gadījumā būtu cilvēku ētikas atspulgs. Tāpat cilvēks nevar zināt, vai dzīvnieks vispār vēlas kaut kādu morālo statusu un tiesības. Šīs neskaidrības ļoti uzskatāmi var redzēt cilvēku attiecībās ar dzīvniekiem. Cilvēki uzņemas rūpes par dzīvnieku, asociē to ar ģimenes locekli, tērē lielas naudas summas dzīvnieka labklājībai (cilvēkaprāt) un izveido organizācijas, kuras aizstāv dzīvnieku tiesības (kuras, arī, protams, ir cilvēku izdomātas un noteiktas), tomēr tajā pašā laikā cilvēks pret dzīvnieku izturas arī cietsirdīgi, neuzskatot, ka dara ko sliktu, jo dzīvnieku neskata kā līdzvērtīgu.

Runājot par dzīvnieku, komplicēts ir arī jautājums par morāli kā tādu. Dzīvniekam nav nekāda priekšstata, ko šis vārds nozīmē. Dzīvojot savvaļā un barā, dzīvnieku starpā nereti valda cilvēkaprāt pilnīgi nepieņemamas un amorālas attiecības. Cilvēkam, skatoties kā, piemēram, ērzelis brutāli nogalina jaundzimušo kumeļu, gribas šausmās novērsties, turpretī

kumeļa māte pret šādu darbību neprotē, jo zina, ka kumeļš ir piedzims vārgs un tāpat neizdzīvotu. Ķēve neuzdrīkstas stāties pretī bara vadonim, jo šajā apvienībā valda fiziski spēcīgākais. Šādā sabiedrība ir grūti runāt vispār par jebkādu ētiku, tāpēc atkal rodas jautājums – vai dzīvniekam tas vispār ir vajadzīgs?

Skatot visas bioloģiskās būtnes kopumā, nav iespējams noteikt, ar kuru dzīvības formu vajadzētu sākt runāt par morāli un ētiku. Pastāv uzskats, ka tieši šis aspekts nošķir cilvēku no dzīvnieka, tomēr dažu sugu dzīvnieku savstarpējās attiecības ir tik attīstītas, ka arī šeit varētu runāt par pastāvošiem morāles principiem. Protams, ne tādā pašā veidā kā tas ir cilvēku sabiedrībā, kas liek domāt, ka nošķirums pastāv, tikai ļoti neskaidrs.

Cilvēki ļoti bieži piešķir emocionālo nozīmi lietām un parādībām tādejādi iekļaujot tās savā vērtību sistēmā. Lietām morālais statuss netiek piešķirts tādā pašā nozīmē kā cilvēkam, kamēr attiecībā pret dzīvnieku nereti tiek pielietota tādi pati jēdzienu izpratne kā pret cilvēku. Tas nozīmē, ka dzīvniekam tiek piedēvētas tādas pašas mentālās spējas kā cilvēkam, piemēram, ka arī suns priecāsies par dzimšanas dienas dāvanu, jo cilvēki taču tā dara. Šeit rodas problēma, jo mentālus procesus ir iespējams novērot tikai introspektīvi. Cilvēks nevar būt līdz galam pārlicināts par otra cilvēka mentālajām spējām, tad kur nu vēl par dzīvnieku! Dzīvnieku aizstāvības un tiesību likumi tiek veidoti balstoties uz pārlicību, ka dzīvniekam spējas piemīt, tomēr zinātniska atzinuma par to nav. Pat ja zinātniekiem izdotos līdz šādam atzinumam nonākt, vienmēr pastāv varbūtība, ka dzīvnieks domā pavisam citādi nekā cilvēks, un tam ir pilnīgi savādāka vērtību sistēma. Tikpat grūti ir pierādīt pretējo – ka dzīvnieki nedomā un tiem nepiemīt mentālas spējas.

Antropomorfizācija ir cilvēka īpašību piedēvēšanu (31). Lielākoties tas tiek izprasts kā cilvēcisku īpašību piedēvēšana tiem, kam šādu īpašību nav (26). Šis termins ir problemātisks, jo tas nenoved pie drošticamiem secinājumiem.

Antropomorfisms kā specifiska cilvēku domāšanas iezīme ir ļoti sens. Jau antīkajos laikos grieķu filozofs Ksenofots kritizēja grieķus par ticību tam, ka dievi ir līdzīgi viņiem pašiem. Viņaprāt, dzīvnieki, ja viņiem lūgtu attēlot dievus, visticamāk attēlotu tos līdzīgus sev (22, 247. lpp.). Tāpat arī, piemēram, tumšādainie cilvēki savus dievus iztēlojas ar tādu pašu ādas krāsu un sejas vaibstiem.

Līdzīgi ir ar cilvēka un dzīvnieka attiecībām – cilvēki piedēvē dzīvniekiem tādas pašas īpašības kā sev, piemēram, sarunājoties ar dzīvnieku pārlicībā, ka dzīvnieks sacīto ir sapratis, lai gan nav īsti skaidrs, vai dzīvnieks vispār ir spējīgs uztvert cilvēka valodu. Nevar arī

noliegt, ka uz balss komandu dzīvnieks reaģē, tātad nebūtu pareizi šādu iespējamību pilnībā noliegt. Tikpat grūti (vai pat neiespējami) kā skaidri saprast, kāda ir dzīvnieka domāšana (un vai tie vispār ir spējīgi domāt), ir noteikt robežu, kad kādu noteiktu īpašību piedēvēšana ir vai nav antropomorfizācija.

Antropomorfizācija ir raksturīga cilvēku domāšanas iezīme. Cilvēkam ir ļoti grūti norobežoties no cilvēciskas uztveres un ir dzīvnieki, kuru uzvedībā var saskatīt ļoti daudz kopēja ar cilvēkam raksturīgām darbībām. Tas vedina domāt, ka arī mentālie procesi šīm būtnēm ir tādi paši kā cilvēkam. Gandrīz visi vārdi, ko mēs lietojam, satur atsauci uz cilvēku (14). Cilvēka rīcībā nav īpaši radīti jēdzieni, kurus varētu izmantot diskusijās par dzīvnieku uzvedību. Būtu ļoti grūti šādus jēdzienus radīt, jo, kā jau minēts iepriekš, cilvēkam ir neiespējami norobežoties no cilvēciskas uztveres. Zinātnieks J. S. Kenedijs (*John S. Kennedy*) savā darbā „Jaunais antropomorfisms” izvirza tēzi, ka antropomorfiska domāšana cilvēkos ir iedzimta, tādēļ ir tik grūti pētīt dzīvniekus zinātniski, Turklāt, antropomorfisms ir arī kultūras iezīme (14, 5. lpp), jo lielākai daļai cilvēku antropomorfiska domāšana ir ieaudzināta. To var pierādīt atsaucoties kaut vai uz bērnu grāmatām vai multfilmām, kurās bieži vien dzīvnieki ir ļoti cilvēciskoti, tie sarunājas un risina ļoti cilvēciskas problēmsituācijas. Līdz ar to, rodas pārlicības, ka, piemēram, skudras ir čaklas un lapsas ir viltīgas, nemaz nerunājot par tādiem kultūras simboliem kā lācis Vinnijs Pūks, stirnēns Bembijs u.c. Ļoti iespējams, antropomorfizācija nemaz nav problēma, jo cilvēkiem, jo sevišķi bērniem, šāda dzīvnieku cilvēciskošana liekas pilnīgi normāla un pat vēlama parādība.

2.2. Dzīvnieks – mašīna koncepcija

Jautājums par to, kā cilvēkam būtu jāuztver dzīvnieks un būtu vai nebūtu jāizturas pret to, ir ļoti sens un daudzas pārspriests. Ir cilvēki, kas sava dzīvnieka dēļ ir gatava mainīt ne tikai dzīves vietu, bet arī veidu. Tai pat laikā dzīvnieki tiek turēti nepiemērotos apstākļos, sisti, badināti un nogalināti. Skaidrs, ka viedokļi dalās. Vienam viens kaķis vairāk vai mazāk nenozīmē pilnīgi neko, citam turpretī kaķa nāve ir pārdzīvojums vairāku nedēļu garumā.

Arī domātāji, kuru prātus šis jautājums nodarbina, savos uzskatos izsaka dažādus viedokļus. Jautājums par dzīvnieku morālo statusu saistās ar cilvēka izpratni - ja dzīvniekus vada tikai instinkts, tad kāpēc lai tas nevadītu arī cilvēku; ja nav iespējams skaidri zināt, vai

arī otram cilvēkam kāda darbība rada tādas pašas sāpes kā man, kāpēc lai sāpes nejustu arī dzīvnieks.

Jautājumu par dzīvnieku kā mašīnu var saistīt ar jautājumu par to, vai dzīvnieks jūt sāpes. Mehānismi sāpes nejut, tāpēc, ja izdotos pierādīt, ka dzīvnieks ir mašīna, nebūtu vairs daudzās diskusijas par dzīvnieku izmantošanu eksperimentos un sliktu izturēšanos pret tiem. Taču to pierādīt nav nemaz tik viegli. Tā pat kā pierādīt, ka dzīvnieks nav mašīna. Izšķiroša nozīme tāpat paliek katra indivīda ziņā, jo, piemēram, dzīvniekmīli, kurš par savu mīluli rūpējās vislabāko nodomu vadīts, ne ar kādiem zinātniskiem pētījumiem un eksperimentiem neizdosies pārliecināt, ka dzīvnieks patiesībā ir automāts, kuram kuriem viņas rūpes nemaz nav tik ļoti vajadzīgas. Taču apskatīt viedokļus par šo jautājumu ir vērtīgi, jo šie viedokļi ir bijuši pietiekami pamatoti, lai uz tiem turpinātu atsaukties.

Kā vienu no zināmākajiem "dzīvnieks – mašīna" viedokļa pārstāvjiem jāmin R. Dekartu, kurš dzīvniekus uzlūkoja kā dieva radītus automātus, jo uzskatīja, ka dzīvniekiem nav prāta. Viņš to centās pierādīt un viņa argumenti izrādījušies pietiekami spēcīgi, lai uz tiem atsauktos arī mūsdienu "dzīvnieks-mašīna" viedokļa pārstāvji.

Savu argumentāciju Dekarts sāk ar atzinumu, ka dvēsele ir no ķermeņa atšķirīga, tāpēc tā var pastāvēt vienīgi domāšanā (4, 47. lpp). Tāpēc tās darbības, kuras cilvēks spēj veikt bez dvēseles līdzdalības, ir līdzīgas dzīvnieku veiktajām darbībām. Dzīvnieks nedomā, tāpēc skaidrs, ka arī dvēsele viņam nevar būt. No empīriskiem novērojumiem diezgan viegli var secināt, ka daudzas dzīvnieku darbības tiešām ir līdzīgas cilvēku darītajām lietām. Dzīvnieki guļ, spēlējas, mazgājas u. tml., taču, Dekartprāt, šīs visas darbības tiek veiktas bez prāta līdzdalības. Prāts ir ekskluzīva lieta, kas piešķirta tikai cilvēkam, un līdz ar to padara to augstāk stāvošu nekā dzīvnieku.

Taču nav arī tā, ka dzīvnieks būtu tikai dažādu orgānu salikums - tam piemīt dzīvnieka gars. Dekarts to raksturo kā smalku vēju jeb drīzāk kā ļoti tīru un rosīgu liesmu (4, 47. lpp). Šāds gars piemīt arī cilvēkiem, tas ir spēks, kas iekustina locekļus un nodrošina to darbošanos. Taču tas netiek vadīts ar gribas palīdzību. Iespējams, ka šis gars ir tas, kas katru dzīvnieku padara par tādu, kāds tas ir. Nevar noliegt, ka ir draudzīgāki un mīļāki, piemēram, suņi un ir nikni un agresīvi suņi. Ja tie visi būtu tikai automāti, kas tiek radīti kā uz konveijera, tad tiem visiem vajadzētu būt identiskiem - uzvesties pilnīgi vienādi, vienlīdz labi pakļauties dresūrai utt., taču jebkurš suņa īpašnieks piekritīs, ka tā nebūt nav. No Dekarta teiktā var secināt, ka, ja dzīvnieki nedomā un tiem nav dvēseles, tad šis dzīvnieka gars ir tas,

kas tos padara kaut kādā ziņā individuālus (iespējams, ka Dekartam nelikās, ka katrs dzīvnieks ir individuāls un neatkārtojams, jo tad tas tiktu pielīdzināts cilvēkam). Dekarts atzīst, ka daži dzīvnieki atsevišķas darbības spēj veikt labāk par cilvēku (pērtiķis rāpties kokos, piemēram), taču tajā pašā laikā nespēj veikt citas darbības. Šis apgalvojums gan liekas mazliet aizdomīgs – jā, lauva, piemēram, prot medīt, kāpt kokus un ir izveicīgs šajās lietās, bet nav izveicīgs dejošanā. Bet arī cilvēks bieži vien ir ļoti izcils kādā vienā jomā, bet neveikls kādā citā – viņš var būt ļoti izveicīgs vieglatlēts, taču viņam galīgi nepadosies klavierspēle. Iespējams, ka Dekarts šeit ir domājis tās lietas, ko šis pats lauva nekad nevarētu darīt (piemēram, ēst ar nazi un dakšīņu), jo jebkurš cilvēks, lai arī neveiksmīgi, tomēr ir spējīgs spēlēt klavieres. Par cik dzīvnieki spēj veikt dažus uzdevumus labāk par cilvēku, tad, ja viņiem būtu prāts, tie veiktu jebkuru uzdevumu labāk, taču tā nav, kas pierāda, ka dzīvniekiem prāta nav.

Kā vēl vienu pārlicinošu argumentu par labu tam, ka dzīvnieki ir automāti, Dekarts min runāt prasmi. Dzīvnieki ir spējīgi iegaumēt un atkārot dažus vārdus, taču tie nekad nespēs šos vārdus savirknēt loģiskā secībā, lai izteiktu savas domas. Ja dzīvniekiem prāts būtu, tie atrastu kādu veidu, lai ar mums sazinātos, jo kurlmēmi cilvēki spēj sazināties ar citiem pielietojot prātu un izdomājot citus saziņas veidus. Dekarts apgalvo, ka prāts ir universāls instruments, kas kalpo jebkura situācijā (4, 53. lpp), tātad, ja dzīvniekiem šis instruments tiešām piemistu, viņi spētu izdomāt veidu kā sazināties ar cilvēkiem, un tam nebūtu noteikti jānotiek ar valodas palīdzību. Iespējams, šeit kāds dzīvniekmīlis varētu protestēt sakot, ka viņa kažis lieliski prot parādīt kā jūtas, vai ko vēlas, taču ļoti iespējams, ka tās ir tikai automāta mehāniska darbība, kuru tas spēj veikt pateicoties dzīvnieka garam tajā.

2.3. Dzīvnieks kā racionāla būtne

Kā šī viedokļa aktīvāko un pazīstamāko atbalstītāju noteikti var minēt Pīteru Singeru (*Peter Singer*). Singeru gan vairāk nodarbina jautājums par to, vai dzīvnieki jūt sāpes, taču automāti sāpes just nespēj, tāpēc viņa viedokli šajā jautājumā ir vērts pieminēt. Viņš sava darba „Do animals feel pain” nobeigumā nonāk pie secinājuma, ka dzīvnieki jūt sāpes, tāpēc tie nevar būt mašīnas.

Singers sāpes (un nevis to izpausmes) raksturo kā prāta stāvokli, ko nevar novērot (*Pain is a state of consciousness, a "mental event", and such it can never be observed*) (24). Katrs

indivīds spēj izjust tikai savas sāpes un nekad neviena cita. Cilvēks, izjutot sāpes, ko radījusi kāda darbība, secina, ka arī cits cilvēks pie šīs pašas darbības jutīs sāpes. Viņš to var secināt, bet būt pilnīgi pārliecināts nevar būt.

Tiek izvirzīts jautājums – ja jau mēs pieņemam (pilnībā pārliecināti par to neesot), ka cits cilvēks jūt sāpes tā pat kā mēs, kāpēc lai netiktu atzīts, ka arī dzīvnieki jūt sāpes? Tāpat kā nav iespējams "ielīst cita cilvēka ādā", nav iespējams izzināt kā ir būt dzīvniekam, tāpēc apgalvot, ka cilvēkam spēriens pa vēderu izraisa sāpes, bet kažim ne, jo tas ir tikai automāts, ir pārdrošs.

Daudzu dzīvnieku nervu sistēma, kā to apgalvo Singers, ir līdzīga cilvēku nervu sistēmai. Ja cilvēks, lai izvairītos no sitiena (tātad sāpēm), palec sāņus, varam pieņemt, ka dzīvnieks, kas arī palecis sāņus paredzot sāpju tuvošanos, darījis to tieši tādu pašu iemeslu vadīts. Singers atzīst, ka cilvēkam labāk attīstīta ir tā smadzeņu daļa, kas atbild par domāšanas funkciju, taču emocijas un jūtas ir attīstītas arī dzīvniekiem. Viņš paziņo, ka cilvēka un dzīvnieka nervu sistēma ir ļoti līdzīga. Viņaprāt, spēja just sāpes, palielina izdzīvošanas iespējas. Šī spēja liek izvairīties no savainojumiem, kas varētu izraisīt nāvi.

Arī Singers savā argumentācijā piemin cilvēkus, kuri nespēj runāt – garīgi atpalikušos un mazus bērnus. Viņš to izvirza kā pretargumentu L. Vitgeinšteina (*Ludwig Wittgenstein*) pārliecībai, ka par saprātīgām būtnēm var atzīt tikai tādas, kuras spēj izmantot valodu. Tas, ka šie cilvēki valodu neizmanto, neliecina par to, ka tie nejūt sāpes. Arī dzīvnieki valodu nespēj izmantot, taču tas nevar būt arguments tam, lai apgalvotu, ka tie nejūt sāpes. Dekarts, kā minēts iepriekš, uzskatīja, ka tādā gadījumā dzīvniekiem vajadzētu spēt izdomāt citu viedu kā sazināties. Bet, ja salīdzina, piemēram, kucēna un zīdaiņa uzvedību, var manīt līdzības, kaut vai raudāšanu bērnam un smilkslēšanu kucēnam, ja gribas ēst vai radies diskomforts.

Interesants ir D. Deneta (*Daniel C. Dennett*) viedoklis šajā jautājumā. Viņaprāt, dzīvnieku nevar skatīt kā tikai zālēdāju vai gaļēdāju. Dzīvnieks visu laiku vāc informāciju (Dents lieto vārdu *informavores*), kas smadzenēs tiek apstrādāta (5). No tā var secināt, ka dzīvnieks nepārtraukti gūst kādu jaunu informāciju, tāpēc arī spēj ar laiku atdarināt cilvēka kustības (kaut vai palēcienus) un iemanās reaģēt uz noteiktām komandām. Ja jau dzīvnieka smadzenes ir spējīgas apstrādāt informāciju, tas nevar būt tikai automāts. Denets uzskatīja, ka dzīvnieki ir automāti, taču ne mehāniski.

Vienprātības šajā jautājuma nav. Lielākā daļa domātāju atzīst, ka dzīvniekiem saprāts piemīt, taču vieni ar to saprot to, ka dzīvnieki jūt sāpes, bet citi – ka dzīvnieki ir racionālas

būtnes un to darbībām ir noteikts cēlonis (32). Domātājs Freds Dretske (*Fred Dretske*) apgalvo, ka dzīvnieki ir racionāli kā pierādījumu tam minot to, ka putni neēd noteikta tipa tauriņus (*monarchs butterflies*), jo tie var izrādīties indīgi. Pēc Dretskes domām, šāda uzvedība parāda minimālu, tomēr racionalitāti. Turpretī amerikāņu filozofs Donalds Deividsons (*Donald Davidson*) uzskatīja, ka ļoti liela nozīme ir valodai. Deividsons runāja par uzskatiem (*beliefs*), kuri var būt vai nu patiesi, vai aplami. Un tikai ar sarunāšanas un apspriešanās palīdzību iespējams no šiem uzskatiem nonākt līdz objektīvai patiesībai. Par cik dzīvnieki valodu neizmanto, tiem nevar būt nekādu uzskatu un jebkādas pieejas objektīvajai patiesībai.

Protams, var arī apgalvot, ka dzīvniekus vada tikai instinkti, taču tad var apgalvot, ka arī cilvēks visu dara instinktu vadīts, tikai nepievērš tam tik lielu uzmanību.

Ir grūti pierādīt, ka dzīvnieki jūt sāpes (un līdz ar to nav automāti), jo cilvēks nevar zināt, kā ir būt dzīvniekam, taču, ja dzīvnieks tiešām ir tikai mašīna, tad rodas cits jautājums – kāpēc cilvēkam vēl nav izdevies radīt mākslīgu dzīvnieku, kas būtu identisks īstam dzīvniekam. Ja dzīvnieku par to, kas tas ir, padara tikai orgānu novietojums ķermenī, tad cilvēks varētu izvietot attiecīgos orgānus pareizajās vietās un rastos suns, kaķis vai kāds cits dzīvnieks. Taču mākslīgi radītie dzīvnieki ļoti atšķiras no īstajiem, kas vedina domāt, ka orgānu izvietojums nav visa pamatā un dzīvnieks nav tikai automāts.

2.4. Mājdzīvnieka loma bērna attīstībā

Nav nekāds noslēpums, ka starp cilvēku un dzīvnieku pastāv kāda ļoti īpaša un spēcīga saite. Cilvēki mājdzīvnieku labā tērē ļoti daudz naudas un reizēm velta tiem vairāk laika nekā citiem cilvēkiem. Cilvēkiem patīk stāstīt par saviem mājdzīvniekiem, slavēt tos un izcelt to īpašo gudrību. Mājdzīvnieka zaudējums gandrīz vienmēr arī pieaugušajos izsauc skumjas un nomāktību. Skaidrs, ka dzīvnieks sen jau vairs nav tikai pārtikas un apģērba iegūšanas avots.

Pieaugušo attiecības ar dzīvniekiem ir līdzīgas kā to attiecības ar bērniem – cilvēki ar saviem mājdzīvniekiem spēlējas, sarunājas deminutīvā, nereti arī ģērbj kā cilvēkus. Pieaugušais cilvēks pret dzīvnieku izturas kā pret bērnu. Dzīvnieku var uzskatīt par savdabīgu bērnu surogātu (1).

No vienas puses cilvēks ar mājdzīvnieku cenšas kompensēt neizdevušās attiecības ar līdzcilvēkiem. No otras puses – nereti tie, kuriem ir labas un tuvas attiecības ar līdzcilvēkiem, ir lielākie dzīvniekmīļi.

Attiecības starp cilvēku un dzīvnieku ir ļoti senas. Ir atrasti 12. tūkstošus gadus veci apbedījumi, kuros mirušais cilvēks ir apglabāts kopā ar suni, kas liecina, ka šie dzīvnieki tika turēti kā mājdzīvnieki, nevis darbam vai pārtikai.

Mājdzīvnieka ienākšana ģimenē ir liels notikums, kam ir gan savas labās, gan sliktās puses. Labumi – mazāk stresa, labāks asinsspiediens, imūnsistēmas uzlabošanās, aktīvāks dzīvesveids. Mīnusi – palielinās tēriņi (barība, veterinārā apkope utt.), tiek "laupīts" laiks tuviniekiem.

Cilvēka - dzīvnieka attiecības var skatīt dažādi:

- Mutuālas (*mutualisms*) - viens no otra atkarīgs. Cilvēks vēsturiski ir izmantojis dzīvnieku savam vajadzībām gan lai pārvietots, gan lai paēstu, gan apģērbtos. Šajā attiecību modelī viena suga gūst labumu no otras, rūpējoties par to.
- Komensiālas (*social coomensalism*) - viens otram nerada neērtības.
- Parazītiskas (*parasitism*) –tā kā mājdzīvnieks cilvēku nebaro un neapģērb, varētu teikt, ka tas parazitē uz cilvēka rēķina. Un tomēr nevar noliegt, ka dzīvniekam ir pievienotā vērtība, lai arī to ne vienmēr tā ir praktiski skatāma (1, 246. lpp).

Cilvēkam ir tieksme piešķirt saprātu lietām un dzīvām būtnēm (skat.2.1 nodaļu). Cilvēks ar dzīvnieku sarunājas un ir pārliecināts, ka tas viņu saprot, reizēm pat atbild.

Cilvēki, izvēloties sev mājdzīvnieku, visbiežāk dod priekšroku zīdītājiem, jo tie liekas līdzīgāki mums, dzīvniekiem ar spalvu, jo tiem ir patīkamāk pieskarties un tie ir vizuāli pievilcīgāki, un dzīvniekiem, kuru dzīves ritms ir līdzīgs ar cilvēka dienas ritmu - aktīvs pa dienu, pasīvs naktī. Kaķi un suņi ir vispopulārākie mājdzīvnieki, jo atbilst visiem šiem nosacījumiem, kā arī šo mājdzīvnieku nosaukums ir līdzīgs cilvēku nosaukumam (tie var būt priecīgi, dusmīgi, skumji utt.), kā arī tie sevi izpauž dažādos veidos (nevar noliegt, ka kaķis vai suns spēj parādīt savu nosaukumu un raksturu daudz izteiktā kā, piemēram, iguāna vai kāmis).

Cilvēka attīstību var skaidrot gan kā kvalitatīvu, gan kvantitatīvu procesu. Tas nozīmē, ka attīstības laikā cilvēkam vairojas un dažādojas šūnas, attīstās smadzenes, veidojas psihe utt. Kvantitatīvā attīstība beidzas, kad cilvēks ir sasniedzis noteiktu vecumu, bet kvantitatīvā turpinās visa mūža garumā.

Attīstību ietekmē ļoti daudzi faktori. Tos var iedalīt endogēnajos (iekšējie - iedzimtība) un eksogēnajos (ārējos – sociālā vide, dabas faktori) (20, 11. lpp.) Bērna izziņas attīstība notiek, jo aug nervu šūnas un starp tām centrālajā nervu sistēmā un galvas smadzeņu lielajās puslodēs veidojas jauni sakari. To nodrošina dendrīti – nervu šūnu izaugumi. Maziem bērniem šī neirālā darbība ir nevienmērīga, tāpēc mazie ir nesavaldīgi, ar biežām garstāvokļa maiņām.

Kreisā smadzeņu puslode atbild par runu, domāšanu, analīzi, vispārinājumu veidošanu, klasifikāciju, sistematizēšanu, ilgstošo atmiņu. Uz šo puslodi iedarbojas mācīšana. Labā smadzeņu puslode ir saistīta ar emocijām, zemapziņu, fantāziju, iztēli, intuīciju, kopuma uztveri un īslaicīgo atmiņu. Uz labo smadzeņu puslodi savukārt iedarbojas audzināšana.

Roberts Poreskijs (*Robert Poresky*) veica pētījumu, kurā izvirza apgalvojumu, ka normālam pirmskolas vecuma bērnam intelektuālā, kustību un sociālā attīstība ir saistīta ar mājās pastāvošo vidi, mājdzīvnieka esamību ģimenē un bērna attiecībām ar dzīvnieku (19). Pētījuma autors uzskatīja, ka ģimenes vide vairāk ir iedarbojas uz bērna intelektuālo un kustību attīstību, bet mājdzīvnieks vairāk ir saistīts ar sociālo attīstību un empātijas spējas veidošanos.

Pētījumā tika noskaidrots, ka:

- ģimenēm, kurām ir mājdzīvnieki, ir pozitīvāka attieksme pret dzīvniekiem nekā tām, kurām mājdzīvnieku nav;
- Ģimenēm ar mājdzīvniekiem bija augstāki sasniegumi IQ testā;
- Izteiktāka empātija ir bērniem, kuriem mājās ir mājdzīvnieks;
- No dzīvnieka iespējams gūt dažādus labumus - mācīšanās iespējas, prieku, atbalstu un beznosacījumu mīlestību, ko spēj sniegt tikai dzīvnieks;
- Bērni ar labāku vidi mājās un izteiktāku saikni ar dzīvniekiem ieguva augstāku punktu skaitu dažādos attīstības pārbaudes testos, kas tika izmanto šajā pētījumā.

Boris Levinsons (*Boris Levinson*) ir amerikāņu psihologs, kurš pirmais sāka pētīt dzīvnieka ietekmi uz bērnu. Viņa pētījumi aizsākās pavisam nejauši. Viens no Levinsona pacientiem bija zēns, kuram bija problēmas ar sociālu kontaktu veidošanu. Vienā no ārstēšanas seansiem Levinsona kabinetā atradās arī viņa suns. Nekomunikablais zēns, kurš gandrīz nemaz nerunāja, ļoti ieinteresējās par suni un sāka ar to sarunāties. Levinsonam mēnešiem ilgi nebija izdevies seansu laikā ierosināt zēnu runāt. Šis pavērsiens vedināja Levinsonu sākt šī jautājuma izpēti (6).

Ja mājās ir dzīvnieks, vecāki māca bērnam rūpēties par to. Tas paaugstina bērna pašnovērtējumu, jo viņš jūtas kompetents un spējīgs uzņemties kādu pienākumu. Mainoties bērna vecumam, arī pienākumi pret dzīvnieku mainās. 3 gadus vecs bērns nevar izvest pastaigā suni, bet var palīdzēt suni padzirdīt.

Ne mazāk svarīga ir empātijas spēja. Mājdzīvnieks ir ļoti labs instruments, lai mācītu bērnu saprast, kā jūtas cits cilvēks. Pateicoties mājdzīvniekam, kurš ir atkarīgs no cilvēka, bērns iemācās saprast dzīvnieka jūtas un vajadzības, un vēlāk šo spēju pielieto arī attiecībās ar cilvēkiem.

Dzīvnieks bērnam var būt atbalsts problēmsitācijās. Bērns var vērsties pie sava mājdzīvnieka, ja ir radusies problēma, jo tādā gadījumā viņam nav jābaidās no rājiena vai soda. Protams, dzīvnieks nespēj sniegt padomu, tomēr ir situācijas, kad nenosodoša un atbalstoša izturēšanās ir ļoti svarīga.

Mājdzīvnieks var būt palīgs dažādu dzīves norišu skaidrojumā. Ja ģimenē ir mājdzīvnieks, ļoti iespējams, ka bērnam būs jāpieredz dzīvnieka nāve. Tas nereti bērnam ir ļoti sāpīgs pārdzīvojums, tāpēc ir svarīgi, lai vecāki runātu ar bērnu par to, skaidrotu nāves kā dzīves cikla neizbēgamu sastāvdaļu, tādejādi radot bērnam saprati par fundamentālām lietām. Tāpat arī mājdzīvnieka dzimšana ir labs iemesls, lai runātu par dzīvības rašanos, nozīmi, mātes nozīmi ikvienas dzīvas radības dzīvē u.c. ļoti svarīgām lietām, kuras ietekmē bērna attīstību un arī attiecības ar līdzcivēkiem

Šajā nodaļā aplūkoti šādi temati – antropomorfizācijas jēdziens, dzīvnieks – mašīna koncepcija, dzīvnieks kā racionāla būtne, kā arī mājdzīvnieka loma bērna attīstībā. Aplūkoti arī dažādi pētījumi, kuros aktualizētas ar šīm tēmām saistās problēmas. Secinājumi:

1. Dzīvnieka ētiskais statuss joprojām ir neskaidrs.
2. Cilvēkam ir tieksme dzīvniekiem piedēvēt cilvēciskas īpašības.
3. Pastāv uzskats, ka dzīvnieki ir automāti, jo tiem nav dvēseles.
4. Pastāv arī pretējs uzskats – dzīvnieki jūt sāpēs, tāpēc tie nav automāti.
5. Cilvēka un dzīvnieka attiecības iespējams skatīt vairākos veidos (mutuālas, komensiālas, parazitiskas).
6. Ir veikti pētījumi, kuros ir pierādīta mājdzīvnieka labvēlīgā ietekme uz bērna sociālo spēju attīstību.
7. Mājdzīvnieks veicina empātijas spējas attīstību, ir atbalsts problēmsituācijās un var palīdzēt vecākiem dažādu dzīves norišu skaidrošanā.

3. EMPĪRISKĀ PĒTĪJUMA DAĻA

Lai veiktu pētījumu, darbā tika izmantota empīriskā pētījuma metode. Liela nozīme datu apkopošanas procesā ir korelācijām, ar kuru palīdzību iespējams noteikt mainīgo saistību, kopējās izmaiņas (9). Pētījuma anketā tika iekļauti kopumā 16 jautājumi, kuri tika veidoti tā, lai 9. – 12.gadus veciem bērniem nebūtu problemātiski uz tiem atbildēt.

3.1. Pētījuma metodoloģija

Mērķis – izpētīt mājdzīvnieka esamības ģimenē 3. – 6. klases skolnieku vidū un šo skolnieku sociālo aktivitāšu intensitāti, kā arī noskaidrot, vai šie rādītāji ir savstarpēji saistīti.

Lai īstenotu izvirzīto mērķi, pētījuma tika lietota kvantitatīvā pētījuma metode anketu veidā.

Pētījuma jautājums – vai mājdzīvnieka esamība ģimenē ir saistīta ar bērna sociālo prasmju attīstību.

Pētījuma uzdevumi:

- Izstrādāt aptaujas anketas skolēniem.
- Analizēt anketēšanas rezultātus
- Apkopot rezultātus, sniegt secinājumus un ieteikumus.

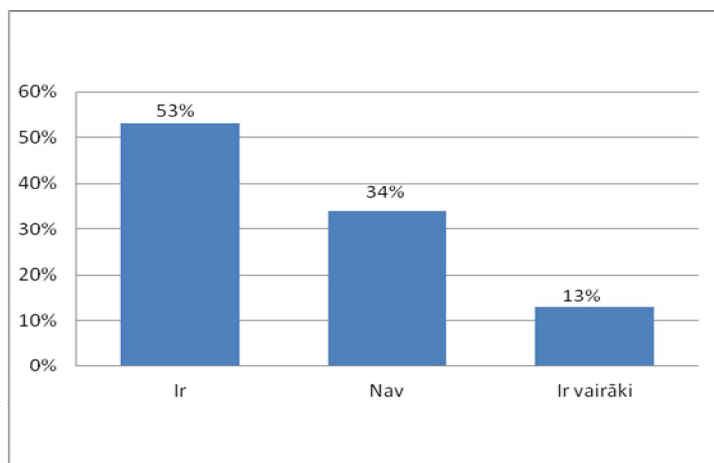
Pētījuma veikšanai tika izvēlēti 3. – 6. klases skolnieki. Šajā vecumposmā bērns sāk kļūt patstāvīgāks (skat. nodaļu „Lomas un statusi”), veidojas tā personība un arī socializācijas process kļūst arvien intensīvāks, tāpēc anketēšanai tika izvēlēta tieši šāda vecumgrupu.

Pētījuma anketas tika sastādītas iekļaujot jautājumus, kuri sniedz atbildes uz pamatjautājumiem – vai bērnam ģimenē ir mājdzīvnieks un vai bērns ir sociāli aktīvs. Aptaujas anketā tika iekļauti jautājumi par mājdzīvnieka esamību ģimenē, rūpēm, ko bērns par mājdzīvnieku uzņemas, ārpuskolas nodarbību apmeklēšanu, laika pavadīšanu kopā ar draugiem un ārpus mājām, kā arī rīcību konfliktsituācijās.

Pētījumā piedalījās kopumā 100 3. – 6. klases skolēni no Tukuma vispārīgglītojošās pamatskolas.

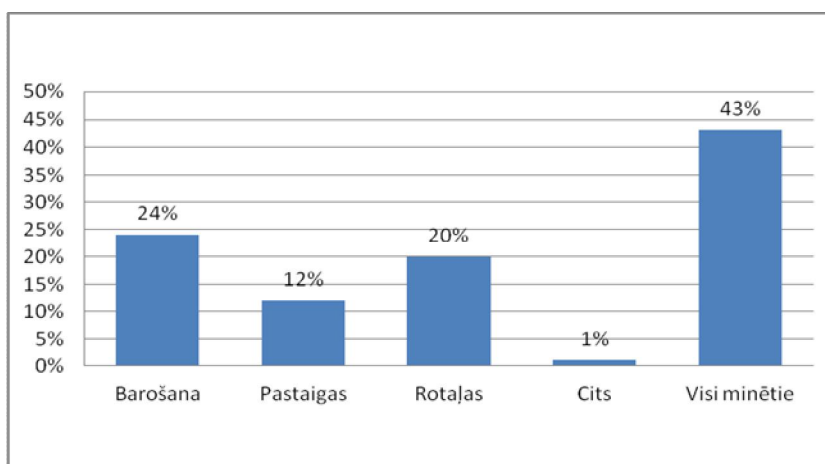
3.2. Mājdzīvnieka esamība ģimenē

Jautājums par mājdzīvnieka esamību ģimenē tika izvirzīts kā viens no diviem aptaujas nozīmīgākajiem jautājumiem. Lai varētu uzskatāmi aplūkot iegūtos rezultātus un veidot no tiem korelācijas, darba autore jautājumiem, kuri korelē ar aptaujas jautājumu „Vai Tavās mājās ir mājdzīvnieks”, izveidoja tabulas, kurās procentuāli apkopoti iegūtie rezultāti, lai varētu spriest par vispārīgo situāciju.

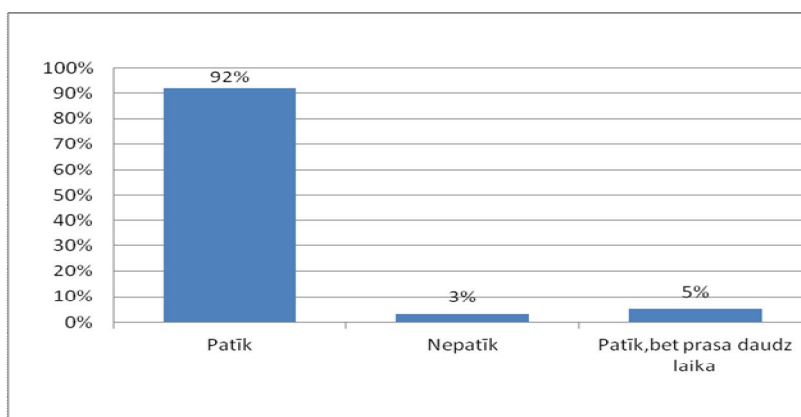
3.1. att. Mājdzīvnieka esamības diagramma 3. – 6. klases skolēnu vidū.

Kā redzams 3.1 attēlā, vairākumam respondentu mājdzīvnieki ir. 34% procenti no aptaujātajiem skolēniem norādīja, ka viņu ģimenē mājdzīvnieka nav, turpretī 13% , ka mājās ir vairāk par vienu mājdzīvnieku. Kopumā mājdzīvnieki ir 66% aptaujas dalībnieku.

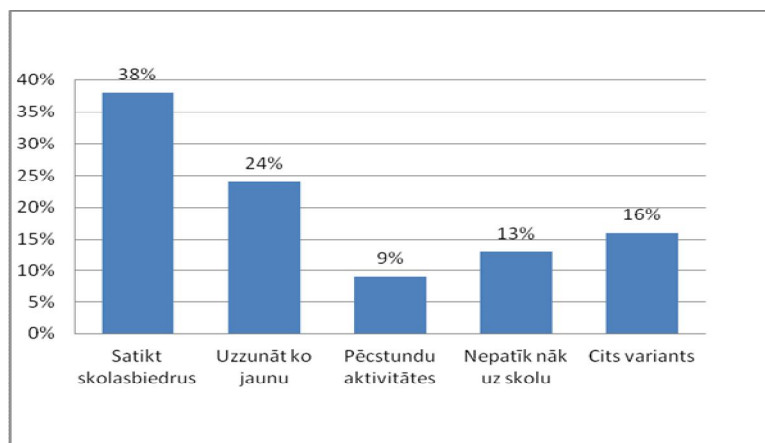
3.2.att. Ar mājdzīvnieku saistīto rūpju uzņemšanās 3. – 6. klases skolēnu vidū (diagramma).

Tā kā aptaujātie skolēni ir vecumā no 9 – 12 gadiem, jautājumam „Kādas rūpes par dzīvnieku Tu uzņemies?” tika piedāvāti atbilžu varianti, kurus šāda vecuma bērnam nebūtu problemātiski izpildīt. Kā redzams 3.2. attēlā, lielākā daļa bērnu (43%) labprāt uzņemas gan mājdzīvnieka barošanu, gan dodas pastaigās, gan rotaļājas ar to. Tikai 1% aptaujāto izvēlējās atbildes variantu „Cits variants”, no kā var secināt, ka piedāvātie atbilžu varianti ir visizplatītākie.

3.3.att. 9. – 12. g.v.skolēnu patīka/nepatīka pret mājdzīvnieku (diagramma).

Kā tas redzams 3.3. attēlā, ne vienmēr mājdzīvnieka esamība nozīmē, ka bērnam mājdzīvnieks patīk. Tomēr tikai 3% no aptaujātajiem skolēniem mājdzīvnieks nepatīk. Tas ļauj secināt, ka lielākajai daļai mājdzīvnieku īpašnieku savs mājdzīvnieks patīk (kopumā tie ir 97%).

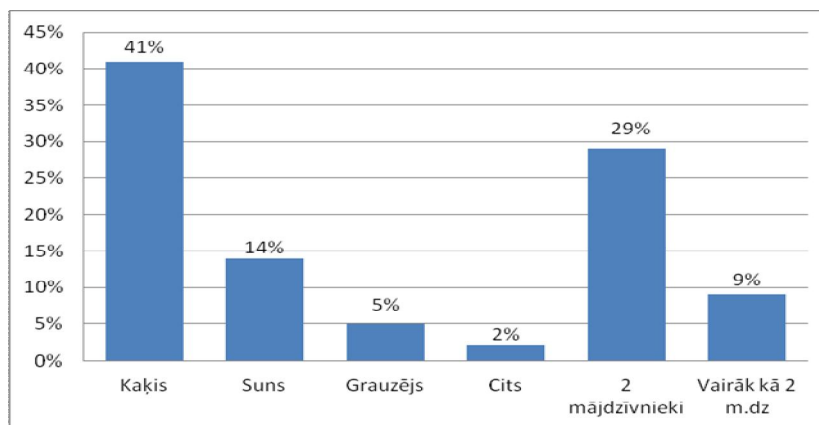
3.4.att. Skolas aktivitātes, kuras 3. – 6. klases skolēniem patīk (diagramma) .

Jautājumā „Ko Tev patīk darīt skolā” vispopulārākā atbilde izrādījās „Satikt skolasbiedrus” Šādu atbildi izvēlējās 38% procenti skolēnu. No tā var secināt, ka vairums skolēnu uz skolu dodas lai socializētos ar vienaudžiem. Salīdzinoši liels skaits (24%) respondentu atbildēja, ka uz skolu dodas uzzināt ko jaunu. 13% aptaujāto uz skolu nāk nepatīk (skat. 3.4.att.).

Nosakot Pīrsona korelācijas koeficientu starp jautājumu par mājdzīvnieka esamību ģimenē un pārējiem aptaujas jautājumiem, vērā ņemamas korelācijas tika konstatētas ar 3 jautājumiem: „Vai Tev patīk savs mājdzīvnieks”, „Kādas rūpes par mājdzīvnieku Tu uzņemies” un „Ko Tev patīk darīt skolā”. Vislielākā saistība vērojama starp jautājumiem „Vai Tev mājās ir mājdzīvnieks” un „Vai Tev patīk Tavš mājdzīvnieks”, kur $r = 0,75$, $p < 0,0$, ko var uzskatīt par izteiktu korelāciju. Arī jautājums „Kādas rūpes par mājdzīvnieku Tu uzņemies” vērā ņemami korelē ar jautājumu par mājdzīvnieka esamību ģimenē. Šo jautājumu korelācijas koeficients $r = 0,63$, $p < 0,0$. Jautājuma „Vai Tavās mājās ir mājdzīvnieks” korelācijā ar jautājumu „Ko Tev patīk darīt skolā” vērojama ļoti vāja korelācija – $r = 0,02$, $p < 0,0$, no kā var secināt, ka korelācija pastāv, tomēr tā ir ļoti neizteikta. Tas ļauj secināt, ka mājdzīvnieka esamība ģimenē ir saistīta ar patiku pret mājdzīvniekiem. Šādu saistību saskatīja arī R. H. Poreskijs (*R.H. Poresky*), kurš savā pētījumā secina, ka ģimenēm ar mājdzīvniekiem ir pozitīvāka attieksme pret dzīvniekiem kā ģimenēm, kurās mājdzīvnieku nav (26). Korelācija starp jautājumu par mājdzīvnieka esamību ģimenē un rūpēm, ko bērns uzņemas par mājdzīvnieku, varētu liecināt par to, ka, ja ģimenē ir mājdzīvnieks, bērnam ir jāuzņemas vairāk pienākumi.

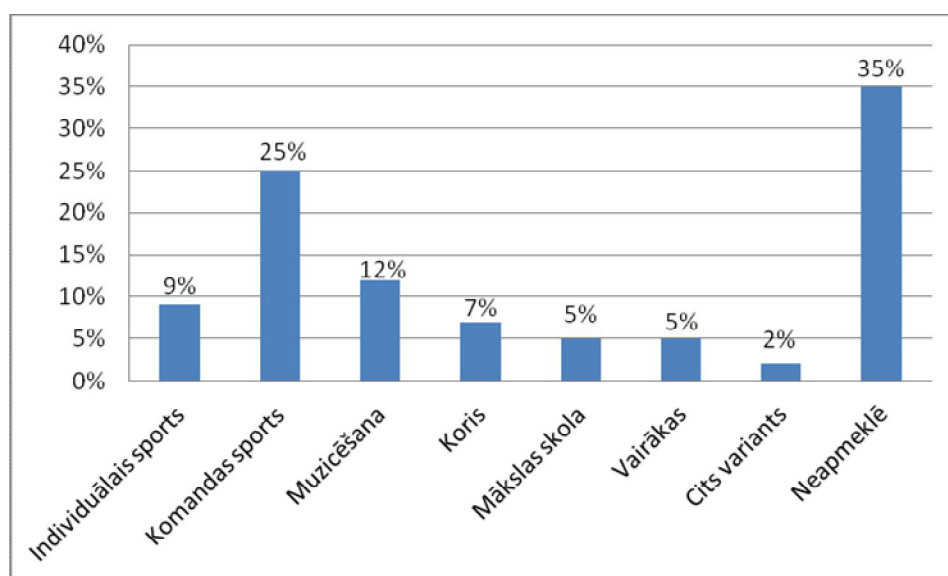
3.3. Mājdzīvnieka suga

Aptaujas anketā tika iekļauts jautājums „Kāds mājdzīvnieks Tev ir”, lai noskaidrotu kādi mājdzīvnieki skolēnu vidū ir visizplatītākie. Mājdzīvnieka suga ir nozīmīgs mājdzīvnieka iegādes kritērijs, jo dzīvnieki ir ļoti dažādi. Tāpat arī rūpes, ko katras sugas īpatnis paredz, atšķiras. Šī jautājumu atbilžu variantos tika izvēlētas mājdzīvnieku sugas, kuras, pēc autores domām, ir visizplatītākās Latvijā ģimeņu vidū.

3.5.att. 3. – 6. klases skolnieku mājdzīvnieka sugas diagramma.

Jautājumā „Kāds mājdzīvnieks Tev ir” visbiežāk izvēlētā atbilde izrādījās „Kaķis” – šādu atbildi izvēlējās 41% aptaujāto skolēnu. 29% respondentu mājās ir vairāk par 2 mājdzīvniekiem. Atbildi „Suns” izvēlējās 14% aptaujāto, savukārt salīdzinoši nelielam respondentu skaitam mājdzīvnieks ir grauzējs (5%) vai mājās ir vairāk kā 2 mājdzīvnieki (skat. 3.5.att.). No iegūtajiem datiem var secināt, ka lielākais vairums ģimeņu par mājdzīvniekiem izvēlas zīdītājus un dzīvniekus ar spalvu (skat. nodaļu „Mājdzīvnieka loma bērna attīstībā”).

3.6.att. 9. – 12. g.v. skolēnu brīvā laika pavadīšanas diagramma.

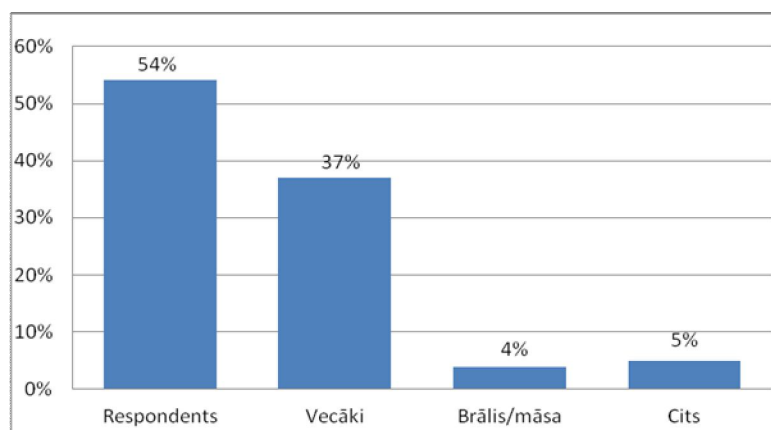
Kā redzams 3.6.attēlā, 25% respondentu kā ārpuskolas aktivitāti ir izvēlējušies komandas sporta nodarības. Otra izplatītākā aktivitāte ir muzicēšana, kuru apmeklē 12% skolēnu. Pārējos atbilžu variantus izvēlējās salīdzinoši neliels respondentu skaits –

individuālās sporta nodarbībās 9%, kori 7%, mākslas skolu 5%, bet kādu citu ārpuskolas aktivitāti apmeklē 2% aptaujāto skolānu. Neliels skaits skolēnu (5%) apmeklē vairākus pulciņus. Kopumā ārpuskolas aktivitātes iesaistās 65%, bet neiesaistās 35% respondentu. No tā var secināt, ka vairums skolēnu ir sociāli aktīvi.

Nosakot Pīrsona korelācijas koeficientu starp jautājumu „Kāds mājdzīvnieks Tev ir” un jautājumiem „Kādas ārpuskolas aktivitātes Tu apmeklē”, „Kādas rūpes par mājdzīvnieku Tu uzņemies” un „Ko Tev patīk darīt skolā” ievērojamas korelācija tika konstatētas ar jautājumu „Kādas rūpes par mājdzīvnieku Tu uzņemies”, kur $r = 0,28$, $p < 0,0$ un „Ko Tev patīk darīt skolā”, kur $r = 0,22$ un $p < 0,0$. Jautājumā par to, kādas ārpuskolas aktivitātes skolēns apmeklē, korelācijas koeficients izrādījās neliels. Šajā jautājumā $r = 0,17$, $p < 0,0$. Iegūtās korelācijas liecina, ka mājdzīvnieka suga ir saistīta ar rūpēm, ko bērns par mājdzīvnieku uzņemas, kas norāda uz bērna spēju izvērtēt kādas rūpes prasa konkrētās sugas dzīvnieks. Interesanti, ka mājdzīvnieka suga ir saistīta arī ar lietām, ko bērnam patīk darīt skolā Iespējams, bērns rūpējoties par konkrētās sugas dzīvnieku novēro dzīvniekam īpašības, kuras viņam liekas interesant un cenšas patur tās prātā arī skolā. Piemēram, redzot cik kaķis ir veikls atlēts, bērnam rodas vēlme būt uzcītākam sporta nodarbībās. Pēc šiem datiem šāds apgalvojums gan nav drošticams.

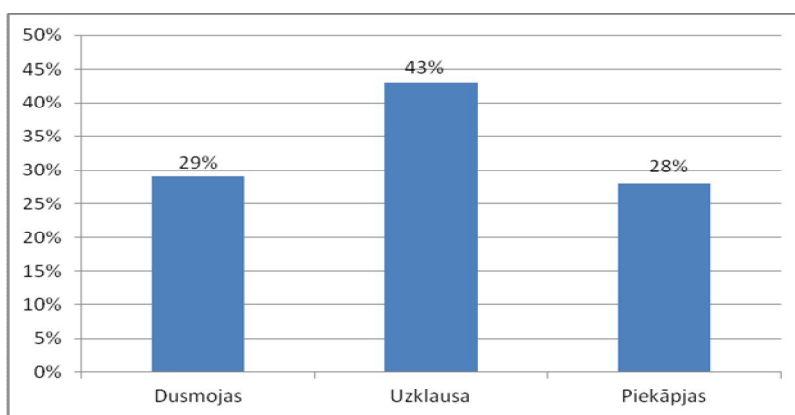
3.4. Mājdzīvnieka īpašnieks

Šis jautājums tika iekļauts aptaujā, lai varētu noskaidrot, vai pastāv saistība starp to, kurš ģimenē skaitās mājdzīvnieka īpašnieks un to, kādas rūpes skolēns par bērnu uzņemas vai kādu citu jautājumu.

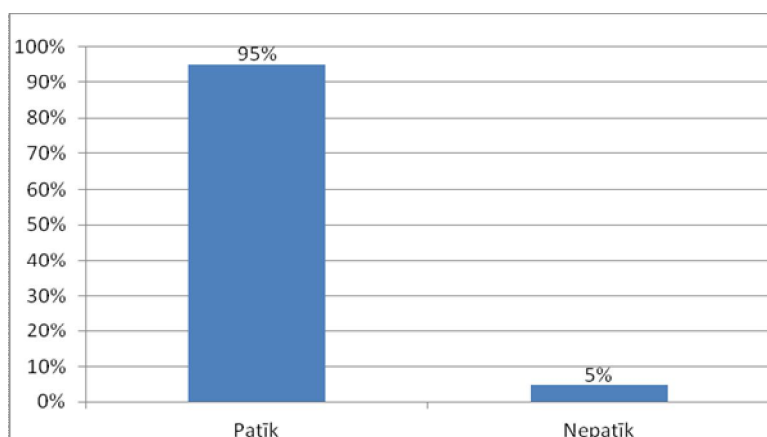
3.7.att. 3. – 6. kases skolnieku mājdzīvnieka īpašnieka diagramma.

Uz jautājumu „Kurš no mājiniekiem skaitās mājdzīvnieka īpašnieks” lielāka daļa jeb 54% respondentu atbildēja, ka īpašnieki ir viņi paši. Bērnu vecāki kā mājdzīvnieku īpašnieki tika norādīti 37% anketu. Salīdzinoši neliels skaits skolēnu kā mājdzīvnieku īpašnieku norādīja māsu vai brāļu, vai izvēlējās atbildi „Cits”, attiecīgi 4% un 5% (skat.3.7.att.). No šiem datiem var secināt, ka lielākajai daļai skolēnu patīk apzināties sevi kā mājdzīvnieka īpašnieku. Šādā vecumā, visticamākais, mājdzīvnieka īstie īpašnieki ir bērna vecāki, vai kāds cits pieaugušais, jo bērns nav spējīgs uzturēt mājdzīvnieku, tomēr, norādot sevi kā mājdzīvnieka īpašnieku, skolēns norāda uz atbildības sajūtu pret mājdzīvnieku.

3.8.att. 9. – 12. g.v. skolēnu rīcība konfliktsituācijās (diagramma).

Kā tas redzams 3.8. attēlā, 43% respondentu situācijā, ja gadās sastrīdēties ar vecākiem, skolotājiem vai draugiem, uzklausa un cenšas atrast risinājumu. Abus pārējos atbilžu variantus izvēlējās gandrīz vienāds respondentu skaits – „Dusmojos, līdz izdodas panākt savu” izvēlējās 29% respondentu, bet atbildi „Piekāpjos” - 28%.

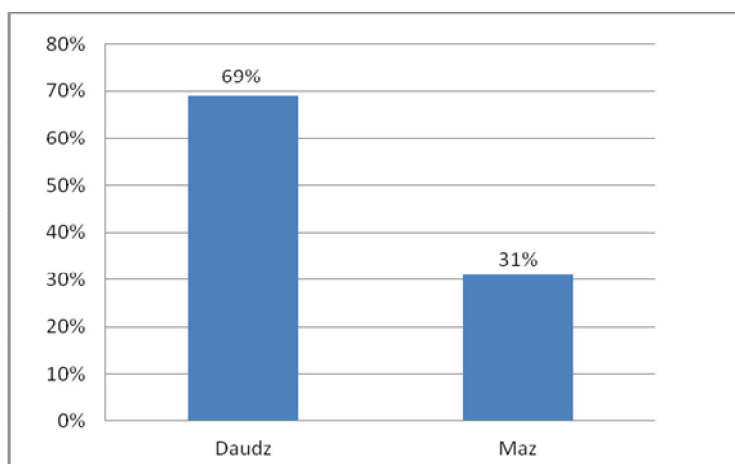
3.9.att. 3. – 6. klases skolnieku patīka/nepatīka pret dzīvniekiem (diagramma).

Jautājumā „Vai Tev patīk dzīvnieki” ievērojamu pārsvaru guva pozitīvais atbildes variants. Atbildi „Patīk” izvēlējās 95% aptaujāto skolēnu. Tikai 5% respondentu dzīvnieki nepatīk (skat. 3.9. att).

Nosakot Pīrsona korelācijas koeficientu starp jautājumu „Kurš no mājiniekiem skaitās mājdzīvnieka īpašnieks” un pārējiem aptaujas jautājumiem, vērā ņemamas korelācijas tika konstatētas ar jautājumu „Kā Tu rīkojies, ja gadās sastrīdēties” un jautājumu „Vai Tev patīk dzīvnieki”. Korelācijā ar jautājumu „Kā Tu rīkojies, ja gadās sastrīdēties” koeficients $r = 0,14$, $p < 0,0$, savukārt jautājumā „Vai Tev patīk dzīvnieki” korelācijas koeficients $r = 0,19$, $p < 0,0$. No iegūtajiem datiem var izdarīt secinājumu, ka statuss attiecībā pret dzīvnieku, ir saistīts ar rīcību konfliktsituācijās. Varētu pieņemt, ka, ja skolēns sevi pozicionē kā mājdzīvnieka īpašnieku, viņš jūtas pašpārliecināts par sevi, līdz ar to konflikta situācijas risina saprātīgi un mierīgi. Tomēr, jāpatur prātā, ka 9. – 12. gadus veci bērni vēl nav spējīgi pārvaldīt savas emocijas. No otras puses – ja skolēns ir mājdzīvnieka īpašnieks, iespējams, viņš ir pieradis dzīvniekam pavēlēt un pieradis, ka šīs pavēles tiek izpildītas. Līdz ar to arī viņa uzvedība konfliktsituācijās varētu būt agresīva un pakļaujoša.

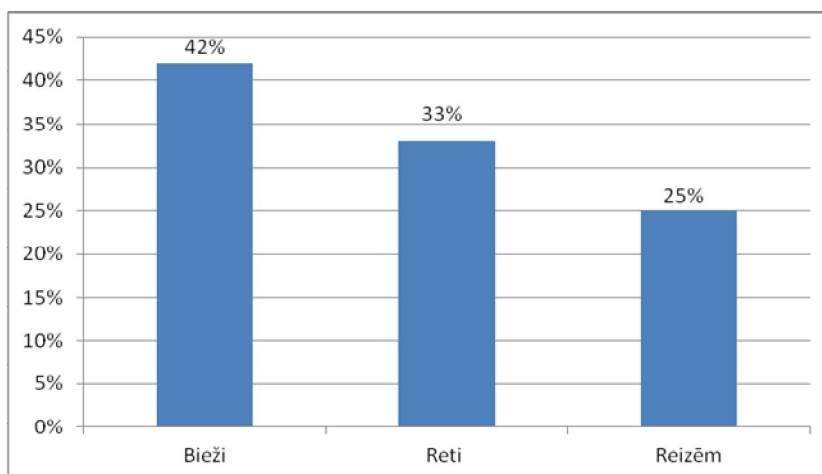
3.5. Simpātijas pret mājdzīvnieku

Tas, ka ģimenē ir mājdzīvnieks, nenozīmē, ka bērnam mājdzīvnieks vai dzīvnieki kopumā patīk. Iespējams, mājdzīvnieku vēlēties iegādāties kāds cits ģimenes loceklis, tāpēc aptaujā tika iekļauts šāds jautājums (skat. 3.3.att.).

3.10.att. 9. – 12. g.v. skolēnu laika pavadīšanas biežums kopā ar draugiem (diagramma).

Lielākā daļa jeb 69% aptaujāto skolēnu daudz laika pavada kopā ar draugiem. No tā var secināt, ka šo skolēnu ikdienā socializācijas process notiek aktīvi. 31% aptaujas dalībnieku kopā ar draugiem pavada maz laika (skat.3.10.att.).

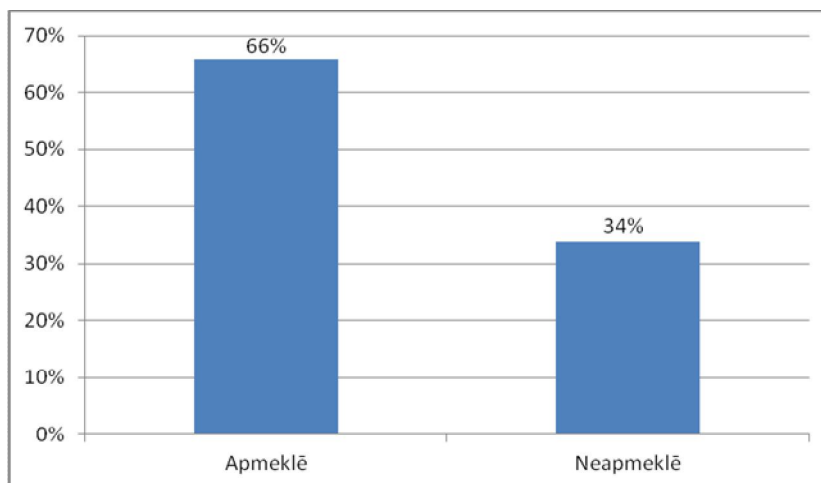
3.11.att. 9. – 12. g.v. skolēnu brīvā laika pavadīšanas biežums ārpus mājām (diagramma).

Kā redzams 3.11.attēlā, jautājumā „Vai Tu bieži brīvo laiku pavadi ārpus mājām” visi doti atbilžu varianti tika izvēlēti līdzīgā daudzumā. Visvairāk respondentu jeb 42% bieži brīvo laiku pavada ārpus mājām. 33% skolēni to dara reti, bet 25% respondentu izvēlējās atbildes variantu „Reizēm”. Arī šie dati varētu liecināt par skolēnu aktīvu socializāciju.

Nosakot Pīrsona korelācijas koeficientu starp jautājumu „Vai Tev patīk Tavs mājdzīvnieks” (3.3.attēls) un pārējiem aptaujas jautājumiem, visizteiktākās korelācijas uzrādījās ar jautājumiem „Kādas ārpuskolas aktivitātes Tu apmeklē” (3.6. attēls), „Vai Tu daudz laika pavadi kopā ar draugiem” un „Vai Tu bieži brīvo laiku pavadi ārpus mājām”. Korelācijas koeficients ar jautājumu „Kādas ārpuskolas aktivitātes Tu apmeklē” $r = 0,11$, $p < 0,0$. Jautājumā par laika pavadīšanas biežumu kopā ar draugiem $r = 0,13$, $p < 0,0$, savukārt jautājums „Vai Tu bieži brīvo laiku pavadi ārpus mājām” korelācijā ar jautājumu „Vai Tev patīk Tavs mājdzīvnieks” uzrādīja koeficientu $r = 0,11$, $p < 0,0$.

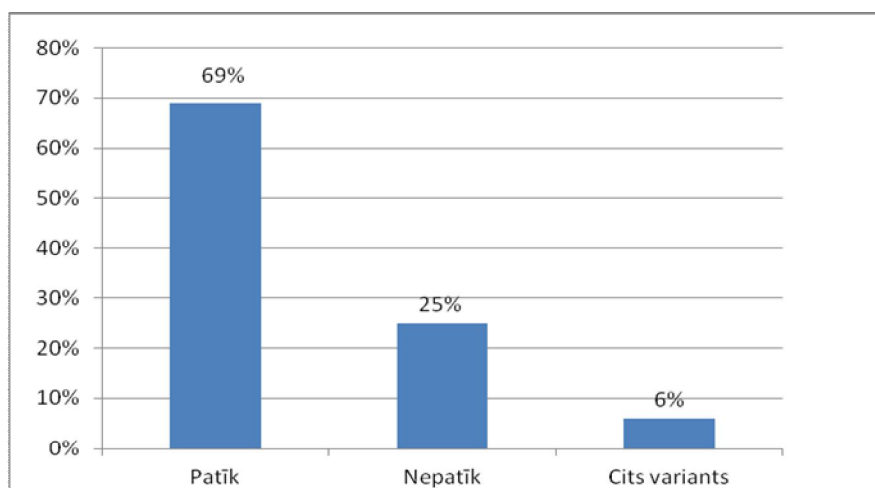
3.6. Ārpuskolas aktivitāšu (pulciņus) apmeklējums

Šāds jautājums tika iekļauts aptaujā, lai varētu spriest par bērna sociālo dzīvi un vēlmi radoši izpausties.

3.12. att. 3. – 6. klases skolēnu ārpusskolas nodarbību apmeklēšanas diagramma.

Lielākā daļa jeb 66% no skolēniem, kas piedalījās aptaujā, uz jautājumu „Vai Tu apmeklē kādu ārpusskolas nodarbību (pulciņu)” atbildēja apstiprinoši. Arī šis rādītājs ļauj secināt, ka skolēni ikdienā ir sociāli aktīvi un attīsta savas radošās spējas. 34% respondentu atbildēja, ka ārpusskolas nodarības neapmeklē (skat.3.12.att.).

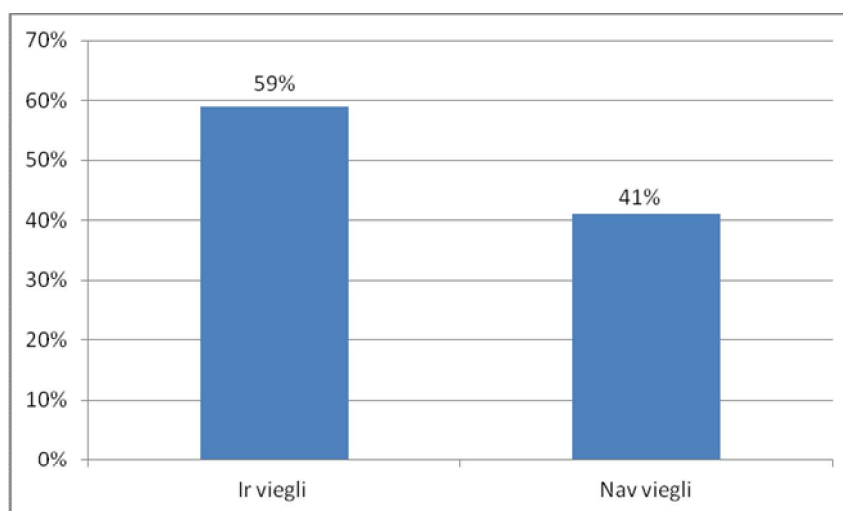
3.13.att. 9. – 12. g. v. skolēnu patīka/nepatīka uzstāties (diagramma).

Lai varētu spriest par skolēna pašizjūtu un pašpārliecinātību, kas ir svarīgs aspekts socializācijas procesā (skat. nodaļu „Empātijas spēja”), aptaujas anketā tika iekļauts jautājums „Vai Tev patīk uzstāties”. No aptaujātajiem skolēniem uzstāties patīk 69% procentiem, bet nepatīk 25%. Atbildi „Cits variants” izvēlējās 6% respondentu (skat.3.13.att.). Šie dati ļauj secināt, ka lielākā daļa skolēnu jūtas pašpārliecināti par savām spējām. Pašizjūtu ietekmē radošās aktivitātes (skat. nodaļu „Empātijas spēja”), ko apliecina arī aptaujas rezultāti - lielākā daļa respondentu apmeklē kādu ārpusskolas nodarbību un lielākajai daļai patīk uzstāties.

Nosakot Pīrsona korelācijas koeficientu starp jautājumu „Vai Tu apmeklē kādu ārpuskolas nodarību (pulciņu)” un pārējiem aptaujas jautājumiem, vērā ņemamas korelācijas tika konstatētas ar 2 jautājumiem – „Vai Tev patīk dzīvnieki”(3.9. attēls) un „Vai Tev patīk uztāties”. Pirmajā gadījumā $r = 0,22$, $p < 0,0$, otrajā $r = 0,23$, $p < 0,0$. No tā var secināt, ka bērna patika pret dzīvniekiem ir saistīta ar vēlmi radoši izpausties un pašpārliecinātību. Korelāciju starp mainīgajiem „Vai Tu apmeklē kādu ārpuskolas nodarību (pulciņu)” un „Vai Tev patīk uztāties” pastāv, jo, ja skolēns apmeklē ārpuskolas nodarbību, visticamākais, viņam ir vēlme uzstāties publiski, tādēļ ka lielākā daļa pulciņu paredz savu prasmju demonstrēšanu plašākam cilvēku lokam.

3.7. Citas korelācijas

Nosakot korelācijas starp visiem aptaujas jautājumiem, tika konstatētas vērā ņemamas korelācijas arī starp jautājumiem, kuros netika jautāts par mājdzīvnieka esamību ģimenē vai kādu citu ar mājdzīvnieku saistītu jautājumu.

3.14.att. 3. – 6. klases skolēnu spēja iejusties jaunā kolektīvā (diagramma).

Lai varētu labāk spriest par skolēnu sociālizēšanās prasmēm, aptaujā tika iekļauts jautājums „Vai Tev ir viegli iejusties jaunā kolektīvā”. 59% respondentu atbildēja, ka jaunā kolektīvā iejūtas viegli. Tas ļauj secināt, ka lielākā daļa skolēnu viegli atrod kopīgu valodu ar līdzcilvēkiem. 41% aptaujāto skolēnu atbildēja, ka viņiem nav viegli iejusties jaunā kolektīvā (skat. 3.14.att.).

Nosakot Pīrsona korelācijas koeficientu starp aptaujas jautājumiem, kas neiekļauj jautājums par mājdzīvnieku, tik konstatētas vairākas vērā ņemamas korelācijas:

- Jautājums „Kādas ārpusskolas aktivitātes Tu apmeklē” korelācijā ar jautājumu „Vai Tev patīk uzstāties” uzrādīja koeficientu $r = 0,24$, $p < 0,0$. No tā var secināt, ka bērna (vai viņa vecāku) izvēlētais pulciņa veids ir saistīts ar bērna pašpārliecinātību. Ja bērns apmeklē pulciņu, viņš ir ”spiests” uzstāties, jo gan mūzikas skolā, gan korī ir skates, kurās priekšnesumus klausās vairāki cilvēki. Tāpat arī sporta nodarbībās – ja bērns piedalās sacensībās, arī tā ir uzstāšanās. Šāda ”piespiedu”uzstāšanās trenē bērna socailizēšanās spējas un palīdz kļūt pašpārliecinātākam, tāpēc starp šiem abiem mainīgajiem vērojama saistība

- Jautājums „Vai Tu daudz laika pavadi kopā ar draugiem” korelācijā ar jautājumu „Vai Tu bieži brīvo laiku pavadi ārpus mājā” uzrādīja koeficientu $r = 0,36$, $p < 0,0$. Šāda korelācija gan nav nekas pārsteidzošs, jo, ja skolēnam ir draugi, viņš, visticamākais, daudz laiku pavada laiku ārpus mājām. Korelācijā ar jautājumu „Vai Tev ir viegli iejusties jaunā kolektīvā” tika konstatēts korelāciju koeficients $r = 0,19$, $p < 0,0$. No tā var secināt, ka socailaizēšanās ar draugiem attīsta bērna socializācijas iemaņas, līdz ar to iejusties kolektīvā ir vieglāk.

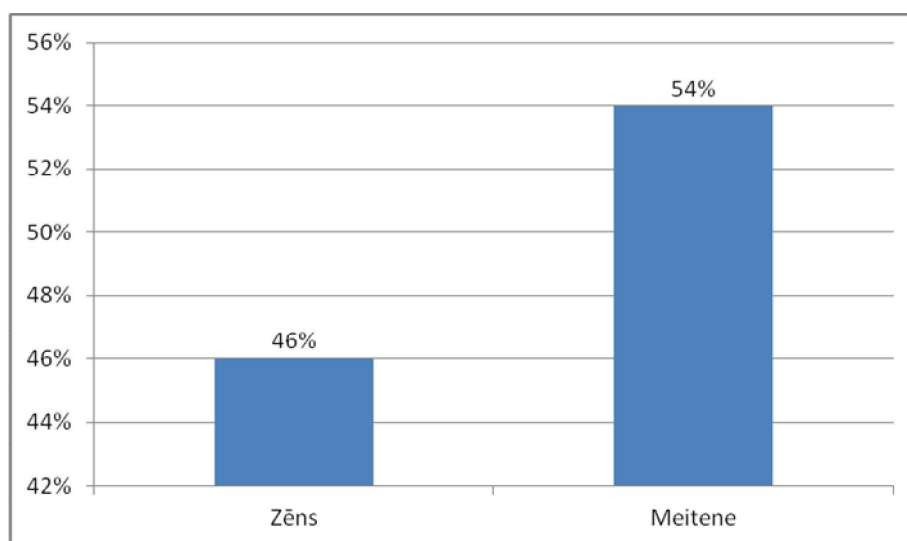
- Līdzīga saistība vērojama jautājumu „Vai Tu bieži brīvo laiku pavadi ārpus mājām” korelācijā ar jautājumu „Vai Tev ir viegli iejusties jaunā kolektīvā”. Šo jautājumu korelācijas koeficients $r = 0,18$, $p < 0,0$. Šeit var izdarīt līdzīgus secinājumus kā jautājumu „Vai Tu daudz laika pavadi kopā ar draugiem” un „Vai Tev ir viegli iejusties jaunā kolektīvā” korelācijā. Ja pieņem, ka bērns pavada laiku ārpus mājām, jo satiekas ar draugiem vai apmeklē kādu ārpusskolas aktivitāti, šajā procesā tiek attīstītas viņa socializācijas iemaņas, līdz ar to iejusties jaunā kolektīvā varētu būt vieglāk.

- Veidojot korelācijas starp jautājumiem „Vai Tev ir viegli iejusties jaunā kolektīvā” un „Vai Tev patīk dzīvnieki” tika konstatēts korelāciju koeficients $r = 0,28$, $p < 0,0$. No tā var secināt, ka pastāv saistība starp to, vai skolēns ir pašpārliecināts (ja pieņem, ka pašpārliecinātiem skolēniem iejusties jaunā kolektīvā ir vieglāk) un patiku pret dzīvniekiem. Šo saistību iespējams skaidrot ar empātijas spēju (skat. nodaļu „Empātijas spēja”).

- Jautājums „Kā Tu rīkojies, ja gadās sastrīdēties” veido korelāciju ar jautājumu „Vai Tev patīk dzīvnieki”, kur $r = 0,25$, $p < 0,0$. Šī korelācija gan nenozīmē, ka bērni, kuriem patīk dzīvnieki, konflikta situācijās izturas adekvātāk kā bērni, kuriem dzīvnieki nepatīk, tomēr pierāda, ka saistība starp šiem mainīgajiem pastāv.

- Jautājums „Vai Tev patīk dzīvnieki” ar jautājumu „Vai Tev patīk uzstāties” korelē ar koeficientu $r = 0,24$, $p < 0,0$. Arī šo jautājumu sakarība ļauj secināt, ka patikai pret dzīvniekiem ir saistība ar bērna socializācijas spējām.

Interesanti, ka vērā ņemamas korelācijas iespējams novērot arī jautājumā par skolēna dzimumu saistībā ar cietiem jautājumiem.

3.15.att. 3. – 6. klases skolēna dzimuma diagramma.

Kā redzams 3.15 attēlā, lielākā daļa aptaujāto skolēnu ir meitenes - 54%. 46% no aptaujas dalībniekiem ir zēni.

Vecot šī jautājuma korelāciju ar citiem aptaujas jautājumiem, izteiktākās korelācijas tika konstatētas ar 3 jautājumiem. Nosakot Pīrsona korelācijas koeficientu starp jautājumu „Tu esi (zēns/meitene)” un jautājumu „Ja šobrīd nav (mājdzīvnieks), vai Tev kādreiz ir bijis mājdzīvnieks”, tika konstatēts, ka $r = 0,32$, $p < 0,0$. Korelācijā ar jautājumu „Vai Tu apmeklē kādu ārpuskolas nodarbību” korelācijas koeficients uzrādījās $r = 0,23$, $p < 0,0$, savukārt korelējot ar jautājumu „Vai Tev patīk uzstāties” korelācijas koeficients $r = 0,27$, $p < 0,0$. No tā var secināt, ka skolēna dzimums ir saistīts ar to, vai ģimenē kādreiz ir bijis mājdzīvnieks, vai skolēns apmeklē ārpuskolas nodarbības un vai bērnam patīk uzstāties.

Apkopojot ataujas datu un nosakot korelācijas starp aptaujas jautājumiem, tika iegūti rezultāti, kuri palīdz noskaidrot pētījuma pamatjautājumu – vai pastāv saistība starp to, vai ģimenē ir mājdzīvnieks un bērna socilaizācijas iemaņām. Tā kā jautājumi par mājdzīvnieku veido korelācijas ar jautājumiem par skolēna sociālo dzīvi un tās aktivitāti, var izdarīt secinājumu, ka mājdzīvnieks ieņem lomu bērna socializācijas spēju attīstībā (skat. nodaļas 3.2., 3.3., 3.4., 3.5.). Ir grūti spriest cik nozīmīga šī loma ir, jo šāda jautājuma noskaidrošanai būtu nepieciešams veikt padziļinātāku pētījumi, tomēr saistība starp šiem mainīgajiem pastāv.

DISKUSIJA

Pētījuma mērķis bija noskaidrot, vai pastāv saistība starp bērna socializācijas spējam un mājdzīvnieka esamību ģimenē. Lai to īstenotu, tika aplūkotas socializācijas spēju teorētiskās nostādnes, jautājums par dzīvnieka loma cilvēka dzīvē, kā arī pētījumi, kas veikti, lai pierādītu, ka starp mājdzīvnieka esamību un bērna spēju attīstību ir saistība.

Aptaujas anketa tika veidota tā, lai varētu noskaidrot atbildes uz diviem pētījuma pamatjautājumiem – vai bērnam ģimenē ir mājdzīvnieks un vai skolēnu var uzskatīt par sociāli aktīvu. Lai rastos priekšstats, vai bērns jūtas atbildīgs par mājdzīvnieku, tika jautāts par rūpēm, kādas bērns uzņemas par mājdzīvnieku, kā noskaidrots, kurš no ģimenes skaitās mājdzīvnieka īpašnieks. Lai varētu spriest par bērna sociālo aktivitāti, tika uzdoti vairāki jautājumi – vai apmeklē kādu ārpuskolas aktivitāti, vai bieži pavada laiku kopā ar draugiem (no kā iespējams spriest arī par to, vai skolēnam ir draugi), kā arī vai bērnam ir viegli iejusties jaunā kolektīvā un vai patīk uzstāties.

Lielākajai daļai aptaujāto skolēnu mājās ir mājdzīvnieks(i) – 66% aptaujāto uz šo jautājumu atbildēja pozitīvi. Populārākie mājdzīvnieki skolēnu vidū ir kaķis (49%) un suns (14%), kas saskan ar Dž. Arčera (*John Archer*) izvirzīto apgalvojumu, ka cilvēki par mājdzīvniekiem visbiežāk izvēlas zīdītājus ar spalvu un dienas režīmu, kas līdzīgs cilvēka režīmam. No tā, ka vairāk kā puse aptaujāto skolēnu (54%) kā mājdzīvnieka īpašnieku norādīja sevi, var secināt, ka bērns jūtas atbildīgs par mājdzīvnieku un, iespējams, arī lepns, par to, ka viņam tik nelielā vecumā ir uzticēta tāda atbildība. Pēc šī rādītāja ir grūti spriest, vai skolēns tiešām pret mājdzīvnieku izjūt lepnumu un atbildības sajūtu, tomēr jāņem vērā, ka ļoti lielam respondentu skaitam (97% no visiem aptaujātajiem) savs mājdzīvnieks patīk. Tas nozīmē, ka mājdzīvnieka iegāde nav bijusi kāda cita uzspiests lēmums.

Spriežot pēc iegūtajiem datiem, lielākais vairums 3. – 6. klases skolēnu apmeklē kādu ārpuskolas nodarbību (66%). Tas ir pozitīvs rādītājs, jo šajā vecumposmā ļoti aktīvi veidojas personība un tiek apgūtas socializācijas iemaņas. Ārpuskolas aktivitātes ir labs veids kā šos procesus attīstīt. Visizplatītākā ārpuskolas aktivitāte šajā skolēnu grupā ir komandas sporta veidi (25%). Tas liecina par respondentu vēlmi darboties komandā un būt vienaudžu sabiedrībā. Šī vecumposma indivīdu vēlmi pēc vienaudžu sabiedrības apliecina arī jautājuma „Vai daudz laika pavadī kopā ar draugiem” atbildes – 69% skolēnu pavada daudz laika kopā

ar draugiem. Pat ja tā nav kopīga pulciņu apmeklēšana, arī kopīgas pastaigas veicina socializācijas procesa attīstību.

Lai varētu spriest par skolēna pašpārliecinātību un pašizjūtu, anketā tika iekļauti jautājumi par to, vai respondents viegli iekļaujas jaunā kolektīvā un vai viņam patīk uzstāties. Lielākā daļa skolēnu (59%) atbildēja, ka jaunā kolektīvā iejūtas bez problēmām. Tāpat arī uzstāties patīk lielākai daļai no aptaujas dalībniekiem (69%). Pieņemot, ka jaunā kolektīvā vieglāk iejūtas pašpārliecinātāki bērni un uzstāties arī patīk tiem drošākajiem un bērniem ar augstāku pašvērtējumu, var secināt, ka lielāka daļa šī vecumposma bērni ir pašpārliecināti un droši par savām spējām.

Veicot pētījumu, izdevās noskaidrot, ka starp šiem rādītājiem pastāv saistība. Par šīm sakarībām sīkāk rakstīts darba 3. nodaļā „Empīriskā pētījuma daļa”. Kopumā ievērojamas sakarības tika konstatētas gan jautājumiem par mājdzīvnieka esamību ģimenē, gan bērna sociālo aktivitāšu intensitāti, gan jautājumiem par pašpārliecinātību. No tā var secināt, ka mājdzīvnieka esamība ģimenē ir saistīta ar bērna socializācijas spēju attīstību. Šis pētījums gan nepierāda, ka ģimenēs, kurās ir mājdzīvnieks, augošie bērni labāk iekļaujas sabiedrībā vai ir komunikablāki, tomēr darba autore uzskata, ka mājdzīvnieks var veicināt šo prasmju attīstību. Līdzīgu pētījumu veica R. Poreskijs (*Robert R. Poresky*). Viņš savā pētījumā centās pierādīt, ka normālam pirmskolas vecuma bērnam intelektuālā, kustību un sociālā attīstība ir saistīta ar mājās pastāvošo vidi, mājdzīvnieka esamību ģimenē un bērna attiecībām ar dzīvnieku. Viņaprāt, mājdzīvnieks vairāki ir saistīts tieši ar sociālo un empātijas spējas veidošanos. Sava pētījuma ietvaros Poreskijs bērniem lūdza veikt dažādus attīstības pārbaudes testu, kuros augstāku punktu skaitu ieguva bērni, kuriem mājās ir mājdzīvnieki. Arī empātijas spēja izrādījās izteiktāka bērniem, kuriem ir mājdzīvnieks. Šis pētījums saskan ar darba autores izvirzīto apgalvojumu.

Arī T. V. Roberts (*Thomas W. Roberts*) pētīja cilvēka un dzīvnieka savstarpējās attiecības. Viņš izvirza apgalvojumu, ka bērni, kuru ģimenēs ir mājdzīvnieki, ir aktīvāki, ieinteresētāki un labāk spēj uzņemties atbildību. Arī šī pētnieka atziņas saskan ar darba autores pieņēmumiem. Interessants ir Roberta izvirzītais apgalvojums, ka ģimenē mājdzīvnieks un bērns tiek audzināti ar līdzīgam metodēm. Ja pieaugušais apmācot suni bieži paceļ balsi, ir neiecietīgs un agresīvs, visticamākais, arī bērna audzināšanā tiks pielietotas līdzīgas metodes.

Pētnieks Džons Arčers (*John Archer*) ir centies atrast atbildi jautājumam – kāpēc cilvēki mīl savus mājdzīvniekus? Cilvēks ir gatavs mājdzīvnieka labā tērēt lielas naudas summas un

”laupa” laiku līdzcilvēkiem, taču mājdzīvnieka devums ne vienmēr ir līdzvērtīgs. Arčers nonāk pie atzinuma, ka starp cilvēku un dzīvnieku pastāv spēcīga saite, jo cilvēka un dzīvnieka attiecībām ir ļoti sena vēsture. Līdzīgi kā Roberts, arī Arčers saskata līdzību starp mājdzīvnieku un bērnu. Ja Roberts uzsver audzināšanas metožu līdzību, Arčers šo līdzību saskata izturēšanās veidā. Pieaugušie mēdz ar mājdzīvniekiem sarunāties, uzrunāt to deminutīvā, reizēm arī ģērbt cilvēku drēbēs un bar kā bērnus (nevis dusmīgi, bet aizrādot un nokauninot). Autors nonāk pie secinājuma, ka mājdzīvnieku var uzskatīt par bērna surogātu. Šī atziņa gan nav saistīta ar šī maģistra pētījumu par bērna socializācijas spēju saistību ar mājdzīvnieku tomēr pierāda, ka līdzīgos pētījumos ir pierādīts, ka mājdzīvnieks ieņem svarīgu lomu cilvēka dzīvē.

Lai šāds pētījums būtu vēl precīzāks un sniegtu vairāk informācijas, būtu vērtīgi nodalīt vecuma grupas un sīkāk izpētīt, ar kādu jomu mājdzīvnieks ir vairāk saistīts attiecīgajā vecumposmā (socializācijas prasmi, pašpārlicinātību vai kādu citu). Interesanti būtu izpētīt, kāpēc skolēna ģimene ir izvēlējusies tieši tādu mājdzīvnieku, kāds tiem ir. Tādejādi varētu spriest par vadošajiem faktoriem, kas ietekmē mājdzīvnieka izvēli. Ideālā variantā vecākiem kā prioritāti vajadzētu izvirzīt mājdzīvnieka iespējas piedalīties bērna izglītošanā un aktīva dzīvesveida nodrošināšanā, tomēr nevar noliegt, ka arī mājdzīvnieka izmaksas ir būtisks jautājums.

Pētījumā ir pierādīta saistība starp bērna socializācijas spējām un mājdzīvnieka esamību ģimenē, tomēr tas nenozīmē, ka būtu nepieciešams rekomendēt mājdzīvnieku kā obligātu ikvienā ģimenē. Ir daudzi vērā ņemami iemesli, kāpēc cilvēkiem mājās nav mājdzīvnieki un ir cilvēki, kuriem gluži vienkārši nepatīk dzīvnieki. Tomēr, ja bērns vēlas kontaktēties ar dzīvniekiem, taču ģimenē mājdzīvnieku ieviest nav iespējams, pēc darba autores domām, būtu vērtīgi bērniem šādu iespēju sniegt, piemēram, rīkojot dzīvnieku patversmju apmeklējumu kā ārpusskolas nodarbību. Dzīvnieku patversmēs strādā zinoši speciālisti, kuri labi pazīst patversmes iemītniekus, un šie cilvēki zina, kuri no dzīvniekiem ir bērniem draudzīgi un kuru ar savu uzmanību labāk neapgrūtināt. Tas nozīmē, ka līdzās visu laiku ir kāds, kas pamāca, uzmana un uzslavē, kas ir svarīgs faktors bērna pašapziņas celšanai. Dzīvnieku patversmes ir vieta, kur bērnam ir iespēja izmēģināt visus pienākumus, ko paredz mājdzīvnieks – gan pastaigas, gan dzīvnieku barošana, gan uzturēšanās vietas tīrīšana u.c. Bērnam ir iespēja uzņemties rūpes un atbildību par dzīvnieku, kas ļauj justies vajadzīgam un nozīmīgam.

Arī dažādu nometņu un ekskursiju rīkošana veicina skolēnu saskarsmi ar dzīvniekiem., Šāda veida saskarsme gan ir citāda par saskarsmi ar mājdzīvnieku, kas notiek ikdienā, tomēr arī gana vērtīga, jo paredz jaunu zināšanu un iemaņu apgūšanu, kas ir būtiska ikvienam skolēnam.

SECINĀJUMI

Izstrādājot maģistra darbu, autore nonāca pie vairākiem secinājumiem.

1. Socializācijas process iekļauj ikvienu sabiedrībā dzīvojošu indivīdu. Prasmi iekļauties sabiedrībā cilvēks apgūst jau no bērnības, tāpēc ir svarīgi bērnos attīstīt socializācijas iemaņas. Šīs iemaņas ne tikai palīdz veidot attiecības ar līdzcilvēkiem, bet arī lielā mērā veido cilvēka personību

2. Cilvēka un dzīvnieka attiecības ir ļoti senas. Lai arī dzīvnieka loma cilvēka dzīvē ir laika gaitā ir mainījusies, nozīme ir saglabājusies. Ir problemātiski dzīvniekam piešķirt ētisko statusu, jo cilvēkam nav iespējams izzināt kā ir būt dzīvniekam, kā arī cilvēkam ir raksturīgi piešķirt sev piemītošās īpašības tiem, kuriem, iespējams, tādas nemaz nepiemīt.

3. Mājdzīvnieka esamība ģimenē var sekmēt bērna sociālo prasmju attīstību. Mājdzīvnieka esamība ģimenē ir saistīta ar bērna sociālo aktivitāti, pašpārliecinātību kā arī patiku pret dzīvniekiem.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

1. **Archer J.** *Why Do People Love Their Pets.*
Pieejams: http://courses.washington.edu/evpsych/Archer_Why-do-people-love-their-pets_1997.pdf. [atsauce 03.12.2012].
2. **Budovskis M.** Personības un sociālās vides rezonanse. Rīga: Zinātne, 1986.
3. **Deaux K.** *Social identity.*
Pieejams: http://www.utexas.edu/courses/stross/ant393b_files/ARTICLES/identity.pdf [atsauce 12.10.2012].
4. **Dekarts R.** Pārruna par metodi. Rīga: Zvaigzne 1978. 47lpp
5. **Dennett D. C.** Kinds of minds. New York: Basic Books, 1996.
6. **Endenburg N., Baarda B.** *The Role of Pets in Enhancing Human Well – being: Effects on Child Development.* Pieejams: <http://www.petpartners.org/document.doc?id=25>. [atsauce 25.11.2012].
7. **Eriksons E. H.** Identitāte: jaunība un krīze. Jumava, 1998. 73. – 112.lpp.
8. **Garleja R.** Sociālā uzvedība. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997. 5. – 21. lpp.
9. **Geske A., Grīnfelds A.** Izglītības pētījumu metodoloģija un metodes. RaKa, 2001. 37. – 42.lpp.
10. Identity Crisis. Pieejams: <http://dictionary.reference.com/browse/identity+crisis> [atsauce 02.12.2012].
11. **Jakovļeva J.** Profesionālā identitāte profesijas apguves sākumposmā. Promocijas darbs sociālajā psiholoģijā. Daugavpils, 2009. 15.lpp. Pieejams internetā: http://du.lv/files/0000/2304/Jelena_Jakovleva.pdf.
12. Jaunietis un sociālā vide. Palīgmateriāls sociālajam darbiniekiem, pedagogiem un pašvaldībām darbā ar sociālās atstumtības riska grupas jauniešiem. Rīga: Latvijas pieaugušo izglītības apvienība, 2008.
13. **Katz L. R.** Empathy. London: The free press of glencoe, 1963. 3. – 26. lpp
14. **Kennedy J. S.** The New Anthropomorphism. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
15. **Omārova S.** Cilvēks dzīvo grupā. Rīga, 1996. 32. – 57.lpp
16. **Omārova S.** Cilvēks runā ar cilvēku. Kamene. 9. – 17. Lpp
17. Pedagoģisko terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga.: Zvaigzne ABC, 2000. 248 lpp.

18. **Pokratniece G.** Identitāte attīstības posmu aspektā. No: *Personības pašizjūta un identitāte*. Rīga: Mācību apgāds NT, 1998. 52. – 59.lpp.
19. **Poresky H. R.** *Companion Animals and Others Factors Affecting Young Children's Development*. Pieejams: <http://www.petpartners.org/document.doc?id=28>. [atsauce 05.12.2012].
20. **Puškarevs I., Golubeva A.** Bērna attīstība. Lielvārds, 1999.
21. **Roberts W. T.** *Human – Pet Bonding and Family Functioning: A System Approach*. Pieejams: <http://www.familyscienceassociation.org/archived%20journal%20articles/volume7/FSR--Volume%207%20No.%2012/FSR--Volume%207%20No.%2012%20Article%206.PDF> [atsauce 12.12.2012].
22. **Rubenis A.** Senās Grieķijas kultūra. Rīga, 1998. – 247. Lpp.
23. **Sartrs Ž. P.** Pirmā nostādne attiecībās ar citiem : mīlestība, valoda, mazohisms. *Kentaurs XXI*. Rīga: Minerva, 2003. Nr.31. 9. – 24. lpp.
24. **Singer P.** *Can animals feel pain*. Pieejams: <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/singer03.htm>. [atsauce 03.05.2012].
25. Social skills. Pieejams: http://www.embracethefuture.org.au/youth/social_skills.aspx [atsauce 10.09.2012]
26. **Svece A.** Dzīvnieka ētiskais statuss un antropomorfizācijas problēma. *Latvijas Universitātes Raksti, 687. sējums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2005. – 69. lpp.
27. **Špela M.** Lomas ģimenē un skolotāja 'Es' koncepcija kā skolēnu identitātes veidošanās faktori. //Personības attīstība. Skolēnu un studentu personības veidošanās mācību un audzināšanas procesā. Doktorantu zinātnisko rakstu krājums. Rīga, 1999. 59. – 64.lpp.
28. **Tenne D.** Bērna pašizjūta, tās veidošanās faktori un izpausmes. No: *Personības pašizjūta un identitāte*. Rīga: Mācību apgāds NT, 1998. 69. – 86.lpp.
29. **Tenne D.** Valoda, empātija un aleksitīmiskas ievirzes veidošanās process bērnībā. Liepāja, 1998. 12. -27. lpp.
30. The Concise Encyclopedia of Economics. Adam Smith. Pieejams: <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Smith.html> [atsauce 03.11.2012].
31. The Hutchinson Dictionary of Ideas. Oxford: Helicon Publishing Ltd, 1994.
32. The science of Animal cognition. Pieejams: <http://plato.stanford.edu/entries/cognition-animal/> [atsauce 10.12.2012].

33. **Tunne I.** Janieša pašapziņas dinamika un identitātes meklējumi. No: Personības pašizjūta un identitāte. Rīga: Mācību apgāds NT, 1998. 59. – 69.lpp.
34. **Valbis J.** Skolēna personības attīstība – izglītības virsuzdevums. Rīga: Zvaigzne ABC. 25.lpp
35. **Zīds O., Margeviča I.** Audzināšana un socializācija – kopīgais un atšķirīgais. *Skolotājs*. 2002. Nr. 3. 4. - 9. lpp.

Aptaujas anketa

Sveiki!

Lai uzrakstītu maģistra darbu, man nepieciešama Tava palīdzība. Lūdzu, uzmanīgi izlasi jautājumu un ar aplīti apvelc savas atbildes variantu. Ja uz vienu jautājumu Tev ir vairākas atbildes, apvelc tās visas.

1. Tu esi
 - Meitene
 - Zēns

2. Vai Tavās mājās ir mājdzīvnieks?
 - Ir
 - Ir vairāki
 - Nav

3. Ja ir, kāds mājdzīvnieks Tev ir?
 - Kaķis
 - Suns
 - Grauzējs (pele, kāmis, trusis)
 - Cits variants _____

4. Kurš no mājiniekiem skaitās mājdzīvnieka īpašnieks?
 - Tu
 - Vecāki
 - Brālis vai māsa
 - Cits variants _____

5. Ja šobrīd nav, vai Tev kādreiz ir bijis mājdzīvnieks?
 - Ir
 - Nekad nav bijis

6. Kādas rūpes par dzīvnieku Tu uzņemties?
 - Barošanu
 - Pastaigas
 - Rotaļas
 - Cits variants _____

7. Vai Tev patīk Tavs mājdzīvnieks?
 - Patīk
 - Nepatīk
 - Patīk, bet tas prasa daudz laika
 - Nepatīk, gribētos citu mājdzīvnieku
 - Cits variants _____

8. Vai Tu apmeklē kādu ārpuskolas nodarbību(pulciņu)?
 - Apmeklēju
 - Neapmeklēju

9. Ja apmeklē, kādas ārpuskolas aktivitātes tās ir?
 - Individuālas sporta nodarbības
 - Komandas sporta nodarbības
 - Muzicēšana
 - Koris
 - Mākslas skola
 - Cits variants _____

10. Ko Tev patīk darīt skolā?
 - Satikt skolasbiedrus
 - Uzzināt ko jaunu
 - Patīk pēctundu aktivitātes(koris, sporta nodarbības)
 - Man nepatīk nākt uz skolu
 - Cits variants _____

11. Vai Tu daudz laika pavadi kopā ar draugiem?
 - Daudz
 - Maz

12. Vai Tu bieži brīvo laiku pavadi ārpus mājām?
 - Bieži
 - Reizēm
 - Reti

13. Vai Tev ir viegli iejusties jaunā kolektīvā?
 - Ir viegli
 - Nav viegli

14. Kā Tu rīkojies, ja gadās sastrīdēties(ar vecākiem, skolotājiem, draugiem)
 - Dusmojies, līdz izdodas panākt savu
 - Uzklausi un centies atrast risinājumu
 - Piekāpies

15. Vai Tev patīk dzīvnieki?
 - Patīk
 - Nepatīk

16. Vai Tev patīk uzstāties?
 - Patīk
 - Nepatīk
 - Citas variants _____

LIELS PALDIES!